

Міністерство освіти і науки України  
Одеський державний екологічний університет

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ  
до самостійної роботи студентів II курсу денної форми навчання з  
дисципліни  
„ФІЛОСОФІЯ”

Одеса - 2004

Міністерство освіти і науки України  
Одеський державний екологічний університет

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ  
до самостійної роботи студентів II курсу денної форми навчання з  
дисципліни  
„ФІЛОСОФІЯ”

Напрямок підготовки: усі напрями  
Спеціальності: усі спеціальності  
Спеціалізації: усі спеціалізації

„ЗАТВЕРДЖЕНО „  
на засіданні методичної ради  
університету  
Протокол № 4 від 25 грудня 2004 року.

Одеса - 2004

Методичні вказівки до самостійної роботи з дисципліни „Філософія” для студентів II курсу денної форми навчання за усіма спеціальностями ( Укладачі: кандидат філософських наук, доцент Олійник А.М., старший викладач Потопальська Т.М.) Одеса, ОДЕКУ, 20004 р., 81 с.

## ПЕРЕДМОВА

Хай ніхто не зволікає із заняттями філософією у молоді літа, а на старості не втомлюється заняттями нею, адже для душевного здоров'я ніхто не може бути ні дозрілий, ні перезрілий.

Епікур

Часи перемін, в які вступило наше українське суспільство, вносять суттєві модифікації у все соціальне життя, в тому числі і в духовну культуру. Не лишилася осторонь цього процесу й філософія. Нині ми вступили на шлях освоєння усього багатства філософської думки людства. Та "єдино вірна" картина світобудови и відношення до світу, яку вивчали донедавна, змінюється, хоча и не просто, усвідомленням того, що палітра філософських поглядів минулого и сьогодення надзвичайно розмаїта і що кожен з цих поглядів має право на існування; він є самодостатнім і само цінним.

Вивчення філософії відповідає завданням гуманізації підготовки фахівців у вищих навчальних закладах України, допомагає студентам самовизначитися в особистих світоглядних позиціях та духовних інтересах, сприяє формуванню їх філософської методології та загальної культури. Знання по філософії необхідні кожній людині, тим більше молодому спеціалісту, який прагне зрозуміти свої потреби у суспільстві. Завдання полягає не лише в тому, щоб озброїти майбутніх фахівців відповідними знаннями потрібними для успішного виконання своїх службових обов'язків, а й сформувати таку людину, яка б свідомо і добровільно, належним чином могла виконувати загальнолюдські обов'язки, вміла за допомогою набутих знань захистити не лише свої законні права та інтереси, а й тих, хто працює поруч.

Методичні вказівки з дисциплін "Філософія" мають на меті допомогти студентам при вивченні ними навчальної дисципліни при їх підготовці до семінарських занять та написання модулів з дисципліни. Використання в методичних вказівках форми, порядку та логіки вивчення дисципліни дають змогу студентам розкрити рух від історичного до логічного втілення філософії, розглянути фундаментальні проблеми і поняття філософії кожного разу на більш глибокому, конкретному рівні.

Методичні вказівки ґрунтуються на принципі багатоаспектності життя людей та його відображення у суспільній та індивідуальній свідомості. З цього слідує, що студент має право на свій пошук істини, на повний світоглядний суверенітет, але зобов'язаний обов'язково вивчити

рекомендовану літературу, згідно програми курсу філософії, і на семінарських заняттях та при виконанні письмових контрольних робіт по модулям вміти викласти основні теоретичні положення і дати свою аргументацію.

Вивчення дисципліни "Філософія" базується на попередньому засвоєнні дисциплін, які вивчаються на кафедрі українознавства та суспільних наук: " Історії України" та " Основи економічних теорій”.

**Мета вивчення дисципліни „Філософія”** полягає в тому, щоб навчити студентів філософським основам сучасного розуміння природи, суспільства, та людини, відносин між ним, сформувані у них творчий, діалектичний стиль мислення, вміння і навички у застосуванні філософських знань у практичній діяльності та управлінні, розвивати у студентів живе світосприйняття і світовідчуття, теоретичне, наукове світорозуміння, здатність до самостійного вибору ціннісних орієнтацій і соціальних настанов, виховувати студентську молодь в розумінні того, що вищою цінністю життя є свобода і плідна праця на користь демократичної держави, якою є сьогодні Україна.

**В результаті вивчення дисципліни студенти повинні:**

**знати** зміст філософського розуміння всесвіту, суспільства та людини (на фундаментальному рівні), принципи, закони та категорії діалектики, методи і форми пізнання, методологію та логіку пізнання (на фундаментальному рівні), призначення та сенс життя людини, умови формування особистості, її свободи та відповідальність за збереження життя, природи, культури, філософське вчення про походження, сутність людини, суть і структуру і духовне життя суспільства та суспільних організацій, діалектику їх розвитку;

**вміти** здійснювати світоглядний аналіз актуальних сучасних проблем розвитку особистості та суспільства, теорії та практики, використовувати знання з філософії щодо аналізу сучасних проблем розвитку суспільства, вільно оперувати філософськими поняттями, висловлювати їх і використовувати в пізнавальній діяльності та при проведенні наукових досліджень і теоретичних дискусій, практично використовувати філософські знання при вирішенні професійних завдань, об'єктивно та всебічно оцінювати рівень розвитку та морально-психологічний стан особового складу трудового колективу;

**бути ознайомленими** з особливостями розвитку сучасної світової філософії та філософської думки в Україні, з перспективами філософських досліджень в галузі теорії та практики, з розробленими методологічними новаціями в галузі систем управління, з новою літературою з філософії, логіки, етики та естетики, з актуальними матеріалами філософських конгресів, науково-теоретичних конференцій та семінарів.

## ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

**Предметом дисципліни "Філософія"** є вивчення природи, сутності світу, людини, відносин між світом та людиною, світоглядних та методологічних основ теорії і практики.

**Наукову основу дисципліни "Філософія"** складають — досягнення гуманітарних та природничих наук про людину та суспільство.

**Методологічну основу дисципліни "Філософія"** складають філософське розуміння природи і суспільства з його вимогами об'єктивності, всебічного пізнання, єдності історичного та логічного, конкретності істини.

Навчальна дисципліна "філософія" вивчається студентами очної форми навчання на 2-му курсі у 3 та 4 семестрах, у 6 розділах, які включають в себе 25 тем. В ході вивчення дисципліни студентам читаються лекції, проводяться семінарські заняття, індивідуальні та групові консультації.

**Особливістю вивчення дисципліни „Філософія"** є те, що вона вивчається за модульною системою. Це означає, що на протязі часу, за який вивчається навчальна дисципліна студент повинен виконати контролюючі заходи до кожного модуля (виконання обов'язкової домашньої роботи, написання та захист реферату, доповіді, повідомлення, інформації на семінарському занятті, виконання тестового завдання,) та набрати необхідну суму балів. Під час вивчення дисципліни студент виконує 4 модулі які мають мету закріплення знань, отриманих студентами під час вивчення дисципліни. Слід підкреслити, що контролюючі заходи по кожному модулю студенти повинні виконувати в строки які визначені викладачем і це буде означати те, що студент має право отримати оцінку за 5- ти бальною системою. Контролюючі заходи, які виконані студентами після установленого, викладачем терміну, можуть бути зараховані тільки з оцінкою задовільно.

Тематика контролюючих заходів розробляється викладачами кафедри конкретно до кожного модуля, що дозволяє прослідити за якістю підготовки студентів до занять. Виконання тестового завдання та захист реферату студентами виконуються в аудиторії і тільки в присутності викладача. Оцінка студенту за вивчення дисципліни „Філософія” виставляється за кількістю набраних балів, відповідно до вимог Модульної системи поточного та підсумкового контролю знань студентів.

Розподіл часу на вивчення навчальної  
дисципліни „Філософія”

Найменування розділів та тем навчальних занять	Види та форми контролю навчальних занять		
	Лекції (год)	Семін. (год)	СРС (год)
<b>Модуль № 1</b>			
<b>Розділ № 1.</b> Вступ до філософії. Історичні філософські системи світу та сучасність.			
<b>Тема № 1.</b> Філософія її проблематика та функції у суспільстві.	2	2 год Усне опит.	1,5
<b>Тема № 2.</b> Становлення філософії. Історичні філософські системи світу.	2	2 год. Усне опит.	1,5
<b>Тема № 3.</b> Сучасна світова філософія та філософська думка в Україні.	2	2 год Усне опит.	1,5
<b>Розділ № 2.</b> Проблеми онтології та гносеології в філософії.			
<b>Тема № 4.</b> Філософський зміст проблеми буття.	2		
<b>Тема № 5.</b> Діалектика та її альтернативи.	2	2 год. Вик. тест. завд.	3
<b>Тема № 6.</b> Проблеми пізнання та наукового пізнання в філософії.	2	2 год. Усне опит.	1,5
<b>Тема № 7.</b> Практика як специфічно людський спосіб освоєння світу.	2	2 год. Усне опит.	1,5
<b>Модуль № 2.</b>			
<b>Розділ № 3.</b> Соціальна філософія та філософія історії.			
<b>Тема № 8.</b> Філософський аналіз суспільства. Суспільство і природа.	2		
<b>Тема № 9.</b> Парадигми осягнення історії.	2		
<b>Тема № 10.</b> Особистість у вимірах філософського аналізу.	2		
<b>Тема № 11.</b> Духовне життя суспільства. Суспільна свідомість і культура.	2	2 год. Усне опит.	6

<b>Розділ № 4. Релігієзнавство.</b>			
<b>Тема № 12.</b> Релігія як предмет наукового дослідження. Походження та ранні форми релігії.	2		
<b>Тема № 13.</b> Національні та світові релігії.	2	2 Усне опит.	3
<b>Тема № 14.</b> Християнство: виникнення, еволюція, напрямки.	2	2 Вик. тест. завд.	2
<b>Тема № 15.</b> Свобода совісті в духовному житті українського суспільства.	2	2 Усне опит.	1,5
<b>Модуль № 3.</b>			
<b>Розділ № 5. Логіка.</b>			
<b>Тема № 16.</b> Предмет і значення логіки. З історії логіки.	2		
<b>Тема № 17.</b> Поняття і судження .	3	2 Усне опит.	3
<b>Тема № 18.</b> Закони логіки. Логічний вивід і проблеми розв'язання.	2	2 Вик. тест. завд.	2
<b>Тема № 19.</b> Умовивід, гіпотеза, доведення і спростування. Мистецтво полеміки.	2	2 Усне опит.	1,5
<b>Модуль № 4</b>			
<b>Розділ № 6. Етика і естетика</b>			
<b>Тема № 20.</b> Етика і мораль. Моральні цінності у сучасному світі.	2		
<b>Тема № 21.</b> Моральна свідомість, моральні норми: поняття, структура, принципи.	2	2 Усне опит.	3
<b>Тема № 22.</b> Категорії моральної свідомості.	2		
<b>Тема № 23.</b> Моральні проблеми людської діяльності. Моральні виміри спілкування.	2	2 Усне опит.	2,5
<b>Тема № 24.</b> Естетика: предмет та завдання. Естетична діяльність, естетична свідомість: структура, категорії та сфери їх прояву.	2	2 Усне опит.	1,5



Тема № 25. Мистецтво як соціальне явище та його соціальні функції. Естетичне виховання.	2	2 Зах. Рефер.	15
Підсумковий контроль знань студентів здійснюється по результатам виконання модулів – Іспит.			
Всього за навчальну дисципліну	51	34	51

### Проведення контролюючих заходів:

- 2 тиждень - усне опитування під час семінарського заняття;
- 3 тиждень - усне опитування під час семінарського заняття;
- 4 тиждень - усне опитування під час семінарського заняття;
- 5 тиждень - виконання тестового завдання;**
- 7 тиждень - усне опитування під час семінарського заняття;
- 8 тиждень - усне опитування під час семінарського заняття;
- 9 тиждень - усне опитування під час семінарського заняття;
- 10 тиждень - усне опитування під час семінарського заняття;
- 10 тиждень - виконання тестового завдання;**
- 12 тиждень - усне опитування під час семінарського заняття;
- 13 тиждень - усне опитування під час семінарського заняття;
- 13 тиждень - виконання тестового завдання;**
- 15 тиждень - усне опитування під час семінарського заняття;
- 16 тиждень - усне опитування під час семінарського заняття;
- 17 тиждень - захист реферату.**

**Методичні рекомендації  
По вивченню навчальної дисципліни „Філософія”**

**Модуль № 1**

**Розділ № 1 Вступ до філософії. Історичні філософські системи  
світу та сучасність.**

**Тема № 1. Філософія, її проблематика та функції у суспільстві.**

Вивчаючи матеріал теми, студентам слід звернути увагу на те, що філософія являє собою теоретичну основу світогляду, тобто ядро індивідуальної та суспільної свідомості людини, а від світогляду залежать поведінка та дії особистості. Отже, щоб зрозуміти сутність філософії, треба добре знати зміст світогляду, його рівні та структуру.

Філософія – це теоретичне світорозуміння, система найбільш загальних поглядів людини на с віти у цілому та на своє місце в ньому, відносин людини до дійсності через призму всезагальних законів розвитку природи, суспільства і мислення.

Важливим, під час вивчення дисципліни, є аналіз основних історичних типів світогляду: міфологічного, релігійного та філософського. Тут дуже важливим є розуміння спадкоємності, яка існує між ними. В чому їх специфіка? Яке питання у філософському світогляді в гносеологічному плані є основним.

Особливу увагу слід приділити питанням об'єкта та предмета вивчення філософії, а також функцій філософії та їх значення у життєдіяльності людини та суспільства: світоглядної, методологічної, пізнавальної, аксеологічної, комунікативної, практично-перетворювальної.

По завершенні вивчення теми студентам необхідно зрозуміти важливість філософських знань та необхідність оволодіння ними. За підсумками вивчення теми студенти повинні знати загальні поняття (категорії) філософії: основного питання філософії; матеріалізму, ідеалізму, дуалізму, монізму, плюралізму, агностицизму, діалектики та метафізики, світогляду, функцій філософії, світовідчуття, світорозуміння, типів світогляду, філософського світогляду.

**В ході підготовки до семінарського заняття студенти мають можливість підготувати доповіді, реферати, повідомлення по такій тематиці:**

1. Філософія і світогляд. (5, с.18-23; 6, с.11-15 );
2. Філософія і наука.( 6, с.402-418 );

3. Місце і роль філософії у сучасному світі. ( 6,с.22-24 );
4. Функції філософії. ( 6, с.15-24 ).
- 5 Роль та значення філософії у науковому пізнанні та формуванні світогляду людини( 5, с.31-38; 6, с.22-24 ).

## **Тема № 2 Становлення філософії. Історичні філософські системи світу**

При вивченні цієї теми звертаємо увагу на особливості Античної філософії ( стихійність і наївність філософствування, спробу зробити раціоналістичну картину світу, визначити субстанцію світу, замінити міфологічну мову філософською ) та Середньовічної (теоцентризм, апологетизм, догматизм , схоластичність ). В ході вивчення теми студенти повинні з'ясувати які школи Античної філософії існували того часу, що вони дали світовій філософії. Слід також проаналізувати різницю філософських поглядів Демокрита і Платона, оцінити діалектичну концепцію Геракліта.

Особливу увагу зверніть на філософське мислення Аристотеля. Він систематизатор Античної філософії, "батько" логіки та вчення про категорії . Його філософське вчення має історичне значення.

При вивченні сутності та змісту Середньовічної філософії урахуємо особливості епохи феодалізму, коли католицька церква керувала процесами життя взагалі. Чому філософія була тоді "слугою богослов'я"? В ході вивчення теми слід проаналізувати зміст дискусії номіналістів і реалістів. Оцінити також слід філософську творчість Августина та Фоми Аквінського. Що утратила і придбала Середньовічна філософія, порівнюючи з Античною філософією.

При вивченні цього питання студенти оволодівають змістом таких категорій філософії: історії філософії, Античності, наївності, стихійності у філософії, Середньовіччя, патристики, теоцентризму, схоластики, апологетизму.

**При підготовці до семінарського заняття студенти мають можливість підготувати доповіді, повідомлення, реферати по такій тематиці:**

1. Проблеми людини у філософії Сократа.(5, с.58-68; 6, с.24-35 );
2. Платонівська "Ідеальна держава" і сучасність. ( 5, с. 69-71; 6, с. 35-37 );
3. Етапи розвитку Античної філософії. ( 5, с. 58-73; 6, с. 29- 35);
4. Розвиток ідей у натурфілософських школах Стародавньої Греції. ( 5, с.63-68);
5. Епікурейство та його зміст. ( 5, с. 73-75);
6. Стоїцизм Сенеки. ( 5, с. 73-75).

При вивченні філософії Відродження студенти повинні знати: які саме зміни відбулися у християнському світобаченні; в чому гуманістичний світогляд постав внутрішньо суперечливим явищем; якими були провідні змістові акценти у ренесансній філософії.

Філософія Відродження - значний етап у розвитку світового філософського мислення. При його розгляді студенти повинні ознайомитися з філософськими поглядами Данте, Петрарки, Кузанського, Бруно, Макіавеллі, Мора, Кампанели. Особливу увагу слід привернути світобаченню в епоху Відродження, а також провідних напрямів ренесансного філософствування: гуманістичного антропологізму, неоплатонізму, натурфілософії, філософським міркуванням Леонардо Да Вінчі.

Важливе значення при вивченні теми мають питання, які пов'язані з гуманізмом у розумінні філософів Відродження, що нового внесла філософія Відродження у натурфілософію, діалектичну гносеологію. В ході вивчення питання слід оцінити історичне значення цієї філософії як перехідної від Середньовічної схоластики до філософії Нового часу, відкриваючої шляхи до наукового пізнання.

Під час теми студенти оволодівають змістом таких категорій філософії: Відродження, пантеїзм, антропоцентризм, субстанції, філософського світогляду, атомізму, діалектики, догматизму, еkleктизму, реалізму, номіналізму, гуманізму, томізму, натурфілософії та геліоцентризму.

Таким чином в процесі вивчення теми студенти повинні зрозуміти найважливіші особливості розвитку філософії за умов розвитку індустріального суспільства; суперечливий характер європейського Відродження, прояви в ньому титанізму та фаустівського духу; особливості гуманізму як феномену європейської історії; світоглядне підґрунтя формування вихідних принципів класичної науки.

**В ході вивчення питання та підготовки до семінарського заняття студенти мають можливість підготувати теми рефератів, доповідей, виступів по наступній тематиці:**

1. Поняття "Відродження" та характерні риси духовного життя цієї доби. ( 5, с. 98 - 100; 6, с. 42- 46);
2. Світобачення в епоху Відродження. ( 6, с. 42-46 );
3. Гуманістична антропологія як напрям ренесансного філософствування. ( 5, с.100-106 );
4. Неоплатонізм. ( 5, с. 100-106 );
5. Натурфілософія як напрям ренесансного філософствування. ( 5, с 100-106 );
6. Філософські ідеї пізнього Відродження ( 5, с. 106-113 ).

Вивчаючи філософію Нового часу студентам слід зрозуміти зміст епохи першої наукової революції і первісного нагромадження капіталу, а також перших буржуазних революцій, коли філософія повинна була вирішувати проблему наукового методу пізнання та діяльності людини. У визначеності таких методів Ф.Бекон розробив індукцію, а Р.Декарт - раціональну дедукцію. В ході вивчення теми студенти повинні зрозуміти що це за методи і як вони повинні застосовуватися, а також чому Ф.Бекон вважав обов'язковим усувати помилки розуму, а Р.Декарт - застосовувати певні правила до свого методу.

В ході вивчення теми слід звернути увагу на те, що з вчення Ф. Бекона в теорії пізнання розпочинає формуватися емпіризм, а Р.Декарта - раціоналізм. Також необхідно вивчити які ще філософи відносились до емпіризму або раціоналізму. При вивченні цього матеріалу слід звернути увагу на філософські погляди, особливо Т.Гоббса, Д. Локка, Д. Берклі. Б.Юма. Вивчаючи матеріал лекції слід приділити увагу особливостям філософського матеріалізму XVIII століття. Він був механістичним, однак стверджував матеріалістичний монізм і універсальність руху матерії, а Д.Дідро - ще і ідею розвитку матерії та матеріалістичне обґрунтування відчуття.

Вивчаючи філософію Просвітництва, звертаємо увагу на соціально-філософські погляди Монтеस्क'є, Вольтера та Руссо. Монтеस्क'є один із перших філософів — просвітників зробив спробу пояснити виникнення і розвиток суспільства як природно зумовлений процес. Вольтер - головне завдання своєї філософії вбачав у розвінчуванні релігійної догматики, що заважає людям будувати щасливе життя, культуючи нещастя, неосвіченість, фанатизм, брехню, оману. У Руссо центральною проблемою була нерівність між людьми та шляхів її подолання. Він вважав, що треба будувати такий суспільний договір, за яким, сувереном суспільства має бути об'єднаний народ.

У підсумку вивчення цього питання студенти оволодівають змістом таких філософських категорій: Нового часу, Реформації, Просвітництва, емпіризму, сенсуалізму, раціоналізму, механіцизму, методу, індукції, дедукції, суспільного договору.

**В ході вивчення теми та підготовки до семінарського заняття студенти мають можливість підготувати доповіді, реферати, повідомлення з такої тематики:**

1. Раціоналізм та емпіризм у філософії Нового часу. ( 5, с.116-124 );
2. Філософія епохи Просвітництва. ( 5, с. 133-135 );
3. Проблема людини та суспільства у творах Дідро, Вольтера, Руссо. (5, с.133-137 );
4. Природа, суспільство, людина у філософії французьких матеріалістів XVIII ст. ( 6, с.53-61 ).

Особливого значення під час вивчення теми займає німецька класична філософія. Починаючи вивчати це питання слід уявити загальну характеристику класичної німецької філософії. Вона класична тому, що узагальнювала досягнення філософії минулих століть і явилася початком множинних напрямів, течій та шкіл у філософії XIX – XX століть. Вона зробила предметом спеціального філософського дослідження людську історію і людську сутність, а також цілісну діалектичну концепцію розвитку. Німецька класична філософія є високо професійною, надзвичайно абстрактною та узагальненою системою філософського освоєння дійсності. Вона розглянула проблеми людини з точки зору гуманістичних цінностей.

В ході вивчення цього питання слід звернути увагу на філософські погляди І.Канта, Г.Гегеля, Л.Фейєрбаха. Особливу цінність представляють, періоди філософської діяльності І.Канта, його джерела пізнання. Важливе місце в німецькій класичній філософії займають діяльність, та філософські ідеї Й.-Г. Фіхте та Ф.-В.-Й. Шеллінга. Особливу увагу слід звернути на філософію Г.Гегеля як найвище досягнення німецької класичної філософії життєвий цикл Абсолютної ідеї у філософії Гегеля, система філософії Гегеля). Значне місце у німецькій класичній філософії займає антропологічний принцип філософії Л.Фейєрбаха де основною ідеєю є ідея про людину. Він матеріаліст, але метафізичний. Сутність людини розумів абстрактно. У теорії пізнання розвивав лінію матеріалістичного сенсуалізму. Філософська система Фейєрбаха стала вихідним пунктом формування марксистської філософії.

В ході вивчення навчального матеріалу слід звернути увагу на те, що зміст марксистської філософії має особливе значення. Ця філософія у сучасності - предмет різноманітних оцінок і відносин. Вона є діалектичний матеріалізм, третя історична форма діалектики, вчення про загальні закони розвитку суспільства, теоретична основа марксизму - філософського, економічного та соціально-політичного вчення К.Маркса і Ф.Енгельса, їх послідовників. До марксистської філософії слід підходити, як і до інших філософських вчень, виважено і неупереджено. Нові соціальні підходи потребують нового бачення, нового філософського осмислення. Мабуть, лише історія зможе дати цій філософії неупереджену оцінку.

**В ході підготовки до семінарського заняття студенти мають можливість підготувати реферати, доповіді, повідомлення по наступній тематиці:**

1. І.Кант - творець німецької класичної філософії. ( 5, с.144-149 );
2. Принцип актевізму у філософії І.-Г.Фіхте. ( 5, с. 149-151 );6, с.64-65 );
3. Філософські ідеї Ф.Шеллінга. ( 5, с.149-151 ); 6, с.64-65 );
4. Теорія діалектики Г.Гегеля. (5, с.151-157 ).

5. Антропологічний принцип філософії Л.Фейєрбаха. ( 5, с.157-159 )
6. Марксистська філософія. ( 5, с.70-78 ).

### **Тема № 3 Сучасна світова філософія та філософська думка в Україні**

Вивчаючи тему слід звернути увагу на те, що у ХХ столітті філософія розробляє багату кількість проблем, яких не було у минулому.

Це дослідження індивідів, їх життя і діяльності; відкриття несвідомого і вивчення його; ірраціоналізм; проблеми маніпулювання індивідуальною та суспільною свідомістю різними політичними партіями і рухами, ідея антигуманної сутності науки; глобальні проблеми відродження ірраціонально-містичних уявлень світу, людини, особистості, взаємовідносин між ними та інші.

Особливу увагу слід приділити вивченню історико-філософського процесу у Європі ХІХ століття, особливо питань формування найперших теорій некласичної філософії, на зміну парадигм філософського мислення у цей час та на початку ХХ століття. У ході вивчення навчального матеріалу слід звернути увагу на вихідні ідеї філософії А.Шопенгауера та С.К'єркегора, на ідеї розроблення "наукової філософії" у європейській філософії ХІХ століття. Увагу слід приділити вивченню функцій філософії за О.Кантом, "філософії життя" Ф.Ніцше.

Вивчаючи філософію ХХ століття звертаємо увагу на плюралізм напрямків і шляхів у філософії, що відроджує багату різноманітність суспільних відносин ( економічних, політичних, правових, моральних, релігійних, естетичних ) і діяльності людства у сучасному світі. Важливе місце у вивченні навчального матеріалу займає знання основних напрямів у зарубіжній філософії ХХ століття, їх характеристики (сцієнтичні напрями, напрями антропологічного спрямування, культурологічні та історіософські напрями у філософії ХХ ст., релігійна філософія ХХ ст. ). Потрібно ознайомитися з філософськими поглядами Фрейда, Фромма, Ясперса Хайдеггера, Сартра, Тейяра де Шардена, Вітгінштейна, Поппера, Гадамера, Хабермаса.

Значне місце у вивченні навчального матеріалу повинні знайти питання провідних тенденцій світової філософії на межі тисячоліть, вивчення "нової філософської хвилі" кінця ХХ століття. Сучасна філософія відображаючи складний, динамічний, суперечливий, але єдиний світ, підійшла до необхідності нового погляду на проблеми співвідношення загальнолюдського і національного, суспільного і індивідуального, загального і особливого у суспільному розвитку.

**В ході підготовки цього питання студенти мають можливість підготувати теми виступів, рефератів, повідомлень по слідуючі тематиці :**

1. Проблема людини та свободи у філософії екзистенціалізму. ( 5, с.164-166 );
2. Вихідні ідеї філософії А.Шопенгауера та С.К'еркегора. ( 5, с.166-170 );
3. Проблема раціонального та ірраціонального у філософії ХХ ст. ( 5, с.181-211 ).

Особливого значення при вивченні теми займають питання виникнення, формування та розвитку філософської думки в Україні.

Починаючи вивчати це питання студенти повинні зрозуміти, що для кращого знання матеріалу і використання його на семінарському занятті вони повинні знати: історичні та культурні особливості формування української філософської думки; етапи розвитку філософії на теренах України; зміст і проблематику найвизначніших культурно-освітніх та філософських пам'яток; характерні риси й особливості української філософії на кожному з етапів її розвитку та особливості її зв'язку із загально-історичним процесом.

Для розуміння сутності та розвитку філософської думки в Україні принципово те, що філософія нашої країни виникла як філософія надії, любові і свободи у процесі розв'язання суперечностей між слов'янським міфологічним світоглядом та християнством. В цілому вона є важливою частиною світової культури і філософії. Її особливості відображені в таких специфічних категоріях, як: християнство, язичництво, єресі, гуманізм, братства, Києво-Могилянська академія, Острозька академія, вільні науки, філософія лірики та інші.

Особливу увагу при вивченні навчального матеріалу слід звернути на зміст філософії Г.С. Сковороди, його філософських творів: "О боге", "О промысле общего", "О промысле особенном" та інші. Як розуміє Г.С.Сковорода сутність і структуру світу, макрокосму, мікркосму, символічного світу? Метод пізнання Г.С.Сковороди аналогічний методу Сократа: "Пізнай себе", "Скрізь любов та віру людина пізнає себе", кожному тезису повинен бути протиставлений антитезис. Для Г.С.Сковороди людина - це маленький світ, мікркосм зі своїм устроєм, зі своїми законами існування. Головне чим людина відрізняється від всього іншого, що живе у світі - це вільна воля людини та моральність в обранні життєвого шляху.

Важливе місце в ході вивчення теми займає університетська філософія в Україні ХІХ століття, філософські ідеї в українській літературі та громадсько-політичних рухів. Значне місце займають філософські погляди: Ореста Новіцького, філософські ідеї і погляди П.Юркевича, світоглядні ідеї М.Гоголя, Т.Г.Шевченка, суспільно-політичні погляди



Івана Франка, світоглядні ідеї Л.Українки, світоглядні позитивістські орієнтації М.Драгоманова. В ході вивчення навчального матеріалу слід звернути увагу на особливості розвитку української філософії ХХ століття. Тут плідно працювали видатні діячі української науки М. Грушевський, В.Винниченко, В.Вернадський, І.Огієнко, С.Єфремов, А.Кримський та інші. Серед мислителів, ідеї яких істотно вплинули на стан філософської думки в Україні, перш за все слід назвати В. Зеньковського, Г.Флоровського, Л.Шестова, О.Гілярова, діяльність кафедри філософії Українського інституту марксизму — лєнінізму, на якій працювали В.Юринець, В.Асмус, Р.Левик, Я.Розанов, інститут філософії природознавства, діяльність М.Хвильового, В. Латинського, Д.Донцова та інших, діяльність філософського факультету Одеського національного університету імені І.Мечникова та діяльність інших філософських факультетів вищих навчальних закладів України. В ході вивчення навчального матеріалу студенти повинні засвоїти, що сучасний стан нашої філософії характеризується переосмисленням свого змісту. За визначенням багатьох сучасних українських мислителів, від старих стереотипів ми вже відійшли, але нової позиції ще не виробили. Тому студентам слід пам'ятати, що філософія вивчається з урахуванням багатющого матеріалу філософської та наукової думки другої половини ХХ століття щодо проблем людського самопізнання та самоосмислення. Сучасна філософія перемагає стереотипи мислення, догматизм, негативізм, політизованість, знаходиться на шляху до загальнолюдських цінностей. Тому дуже важливим для студентів є те, які вони роблять висновки щодо реалізації функцій філософії в конкретних умовах свого життя і діяльності.

**При підготовці до семінарського заняття студенти мають можливість підготувати теми виступів, повідомлень, рефератів з такої тематики:**

1. Українська філософія як органічна складова української духовної культури. ( 5, с.218-221 );
2. Загальні особливості української філософії. ( 5, с. 218-221 );
3. Філософські ідеї часів Київської Русі. ( 5, с.221-226 );
4. Поява професійної філософії в Україні. ( 5, с. 226-232 );
5. Особливості філософських поглядів представників Києво-Могилянської академії. Погляди П.Могили. ( 5, с. 232-238 );
6. Життя та філософська діяльність Г.Сковороди. ( 5, с. 238-240 );
7. Університетська філософія в Україні ХІХ століття. ( 5, с.240-250 );
8. Філософські ідеї в українській літературі та громадсько-політичних рухах. ( 5, с. 240-250 );
9. Філософські принципи "Кобзаря" Т.Г.Шевченка. ( 5, с.245-246; 6, с.130 );
10. Суспільно-політичні погляди І.Франка. ( 5, с.246-247 );

11. Світоглядні позитивістські орієнтації М. Драгоманова. ( 5, с. 249-250 );
12. Суспільно-гуманітарні погляди Д. Донцова. ( 5, с. 250-259 );
13. Світоглядні позиції історіософа Юрія Липи. ( 5, с.250-259 );
14. Особливості розвитку української філософії ХХ століття. (5,с.250-259 ).

### **Література ( обов'язкова):**

1. Введение в философию. Под ред. Фролова И.Т. - Т.І,гл.1,с.20-73.
2. Спиркин А.Г. Основы философии,- М.,1988,с.3-27.
- 3 Філософія. Курс лекцій: Навчальний посібник.-К1995.-576с.
- 4 Філософія.Підручник /За загальною ред. Горлача М.І.,Кременя В.Г., Рибачка В.К,- Харків: Консум, 2000, с.3-154.
5. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III-IV рівнів акредитації.-К.,2000,544с.
6. Філософія: Навчальний посібник /Л.В.Губернський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та інш.; За ред. І.Ф. Надольного.-К.,2001,-457 с.

### **Додаткова:**

1. Філософський словник, 2-ге вид. За ред. В.І.Шинкарука.-К.,1988.
2. Аристотель. Метафізика // Соч.: В 4-х т.-М.,1976.Т.І.с.63-94.
3. Арцыжевский Р.А. Мирозрение: сущность, специфика, развитие,- Львов.-1986.-497 с.
4. Ильенков З.В. Философия и культура,- М.,1991,- с. 18-21.; Світогляд і духовна культура.-К.,1993.- 176 с.
5. Богомоллов А.С. Античная философия,- М.,1985, с. 3-335.
6. Горфункель А.Х. Философия эпохи Возрождения.-М.,1980.-с.7-322.
7. Гулыга А.В. Немецкая класическая философия.- М., 1986.-с.5-343.
8. Майоров Г.Г. Формирование Средневековой философии.-М. ,1979,-с.6-248.
9. Фейербах Л. Основные положения философии будущего. Избр. философ.произв.- М.- 1995,- т.І.с.16-48.
10. Зарубіжна філософія ХХ століття.- К.,1993, 239 с.
11. Ясперс К. Смысл и назначение истории.-М.,1991, с. 282-418,
12. Заїченко Г. Доля філософії та культури наприкінці ХХ ст. – Філософ. та соціол. думка.- 1994, № 12.,с.89-98.
13. Фрейд З. Психология бессознательного.- М., 1990, с. 346-349.
14. Горський В.С. Історія української філософії. Курс лекцій. - К., 1996, . 288 с.
15. Історія філософії України. Підручник К., 1994, с. 3-404.
16. Історія філософії України, Хрестоматія;- К., 1993,- 553 с,

17. Кониськи Г, Філософські твори: у 2-х т. К,- 1990.
18. Нічник В.М., Литвинов В.Д., Стратій Я.М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні К., 1990, с. 18-241.
19. Сковорода Г. Повне зібрання творів у 2-х томах К., 1993,
20. Українка Леся. Твори у 2-х томах К., 1986, т.1, с. 16-115; т.2, с.42-228,
21. Філософія відродження на Україні. К., 1990, с. 43-91.
22. Хижняк.З.І. Києво-Могилянська академія, - К., 1981, с. 3-224
23. Чижевський Д. Нариси історії філософії на Україні,- К. ,1992, 0.17-99.
24. Шевченко Т.Г. Твори в 5-ти томах. - К., 1978-1979, т.5, с. 12-68.

## **Розділ № 2 Проблеми онтології та гносеології в філософії**

### **Тема № 4 Філософський зміст проблеми буття**

Перш за все слід усвідомити зміст проблеми буття. Останній проявляється принаймні в 3-х аспектах: а) світу як вічно існуючого; б) буття світу як передумови його єдності і в) світу як реальності. При цьому з'ясуємо зміст поняття "буття" як філософської категорії, яка дана для позначення всього, що існує. Слід пам'ятати, що категорія "буття" найбільш абстрактна і одна з найдавніших.

Вивчаючи структуру "буття" звертаємо увагу на її 4-ри форми: буття речей — процесів; буття людини; буття духовного (ідеального); буття соціального.

При розгляді матерії, висвітлюємо тлумачення матерії у філософських традиціях Платона, Аристотеля, неоплатонізму, Середньовічної філософією. Підкреслюємо, що матерія не може існувати поза рухом, що рух внутрішньо притаманний їй. Розглядаємо основні форми існування матерії: простір і час.

Матеріальні об'єкти не можуть існувати не лише поза рухом але і простором і часом. У філософії сформувались дві основні концепції простору і часу – абсолютна (суб'єктивна і відносна (реляційна)). Слід дати характеристику їх властивостям. Підкреслюємо, що аналіз діалектичного зв'язку форм буття та матерії і її атрибутів дає можливість розібратися у складних проблемах суперечності розвитку сучасного світу, екологічної кризи, місця і ролі людині в цілісній єдності їх та їх проявах.

За підсумками вивчення цього питання студенти оволодівають змістом таких категорій: буття, форми буття, онтології, матерії, руху, форми руху, спокою, часу, простору, механіцизму.

**В ході підготовки до семінарського заняття студентам рекомендуються теми рефератів, повідомлень, виступів:**

- I. Філософський зміст проблеми буття. ( 2, с.265-283 );

2. Буття світу та людини. ( 2, с.265-270; 3, с.135-137 );
3. Сучасна наука про системну організацію матерії. ( 3, с.137-143 );
4. Категорії матерії. ( 3, с.137-143 ).

Важливе значення при вивченні питання займають проблеми свідомості. Проблема свідомості є однією з найскладніших у філософії. Щоб з'ясувати сутність свідомості слід розглянути підходи до пояснення свідомості в історії філософії: гілозоїзму, вульгарного матеріалізму, ідеалізму, матеріалізму. Способом існування свідомості є знання, яке в межах суб'єктивної реальності, тобто людської голови, постає як ідеальне. Треба зупинитися на альтернативних точках зору щодо свідомості: а) вона є ідеальна; вона - матеріальна.

Даємо розуміння фізіологічних і психологічних процесів головного мозку та проблеми виникнення свідомості як суб'єктивної реальності. Важливе значення мають основні властивості свідомості. Оскільки всій матерії притаманна властивість відображення, то необхідно знати їх визначення та форми: механічного контакту, подразливості, чутливості, психіки, свідомості. Слід засвоїти природні передумови і суспільно-історичні причини формування свідомості та її творчу активність.

Вході вивчення теми визначаємо мову і мислення як продукт суспільного розвитку. Відмічаємо, що мова — це засіб та форма мислення, за допомогою якої люди спілкуються та фіксують свої думки. Мови розрізняються на штучні (математичні, інформативні) та природні (національні мови – англійська, китайська, українська).

При вивченні теми студенти оволодівають змістом категорій: свідомість, вульгарний матеріалізм, творчої активності свідомості, мови, мислення, моделювання мислення.

**В ході підготовки до семінарських занять студентам рекомендуються теми рефератів, доповідей, виступів, повідомлень:**

1. Відображення та інформація. ( 2, с.288-309 );
2. Виникнення та розвиток психіки як форми відображення дійсності. ( 3, с. 148-151 );
3. Співвідношення біологічного і соціального у походженні свідомості. ( 2, с.288-309 );
4. Проблема “діалогу” людини і комп’ютерних систем.(3, с.143-156 ).

## **Тема № 5 Діалектика та її альтернативи**

Спочатку уточнюємо розуміння діалектики та її історичні форми (стихійна, ідеалістична; матеріалістична ). Потім з'ясовуємо діалектику як системне вчення про всезагальні зв'язки і розвиток (принципи, закони, категорії. Розкриваємо зміст поняття розвитку, відмінність і зв'язок його з рухом, регресивний і прогресивний розвиток. Слід уявити дві тенденції

концепції розуміння розвитку (метафізичну та діалектичну) та їх особливість прояву ) характер дійсності, джерело руху, характер розвитку, спрямованість розвитку

Важливе значення має розуміння альтернатив діалектики / альтернативні діалектичні погляди/: метафізичний, догматичний, еkleктичний, софістика, релятивізм.

При завершенні вивчення цієї теми студенти оволодівають знанням таких категорій: концепція, діалектика, метафізика, розвиток, принцип, закон, регресивність, прогресивність, догматизм, еkleктика, релятивізм; софістика, кількість, якість, властивість, міра, стрибок, різниця, то-тожність, протилежність, єдність протилежностей, боротьба протилежностей, протиріччя, види протиріч, заперечення, заперечення, заперечення.

**В ході підготовки до семінарських занять рекомендуються теми рефератів, повідомлень, виступів, доповідей:**

1. Альтернативи діалектики: сутність, основні положення, принципи (З, с.166-174 );
2. Основні закони діалектики та їх характеристика. ( З, с.157-162 )4
3. Основні категорії діалектики та їх особливості. (З, с.163-166 ).

## **Тема № 6 Проблема пізнання та наукового пізнання в філософії**

Починаючи вивчати тему необхідно з'ясувати сутність та структуру пізнавального процесу. Перш за все слід уяснити суть пізнання та гносеології, їх взаємозв'язок, чітко знати предмет гносеології. **Гносеологія** – це розділ філософії, що вивчає природу пізнання, умови та закономірність пізнавальної закономірності людини, відношення знання до реальності, умови достовірності та критерії істинності знання, тобто процес пізнання є предметом дослідження гносеології. Особливу увагу слід звернути на те, чому пізнання світу було актуальним і в часи Античності і в наші часи

Пізнання світу визнають не тільки матеріалісти, але і більшість ідеалістів. Проте існує вчення, що заперечує можливість достовірного пізнання сутності дійсності. Саме це вчення дістало назву агностицизму. В ході вивчення матеріалу знайдіть представників цього напрямку, з'ясуйте причини виникнення та різновиди агностицизму.

В процесі пізнання світу людина взаємодіє з явищами дійсності. У гносеології це осмислюється з допомогою категорій „суб'єкт” та „об'єкт” Вивчіть визначення суб'єкту та об'єкту пізнання з точки зору сучасної філософії, та їх взаємозв'язки.

Важливу увагу приділіть вивченню пізнання світу різними філософськими напрямками, розкрийте сутність чуттєвого та

раціонального пізнання (їх специфіку), їх форми, з'ясуйте єдність чуттєвого та раціонального пізнання, сенсуалізму і раціоналізму.

Значення має виявлення, чому пізнання – це відображення та творчість. Зверніть увагу на те, що тривалий час матеріалістична філософія процес пізнання розглядала Ізолювано від суспільно-політичної практики, тобто як пасивній, споглядальний процес, в якому об'єкт і суб'єкт незмінні. З'ясуйте основоположення, на яких ґрунтується сучасна наукова гносеологія. За підсумками вивчення теми студенти повинні знати зміст категорій: пізнання, гносеологія, теорія пізнання, наукове пізнання, логічне пізнання та його форми, сенсуалізм, раціоналізм, об'єкт, суб'єкт, чуттєве пізнання та його форми.

**В ході підготовки до семінарського заняття рекомендуються теми виступів, повідомлень, рефератів:**

1. Пізнання як вид духовної діяльності і феномен культури. ( 2, с370-386 );
2. Види пізнання. ( 2, с. 370-375 );
3. Рівні та форми пізнання. ( 2, с. 375-380 );
4. Проблема істини в пізнанні. ( 2, с. 380-383 );
5. Людина і пізнання. ( 2, с. 383-388 );
6. Істина і правда. ( 2, с.383-388 );.

Важливе місце у вивченні теми займають питання логіки та методології наукового пізнання. Наукове пізнання виникло на певному етапі історичного розвитку суспільства. З чим пов'язане виникнення наукового пізнання світу та чим воно відрізняється від донаукового, стихійно-емпіричного?

Спочатку вивчення цього питання уясніть специфіку, рівні, форми та методи наукового пізнання, з'ясуйте їх діалектичний взаємозв'язок і взаємообумовленість. У сучасному науковому пізнанні виділяють три основних види наукових досліджень: фундаментальні теоретичні дослідження; цілеспрямовані теоретичні дослідження; прикладні наукові дослідження. В ході вивчення навчального матеріалу з'ясуйте сутність цих видів наукових досліджень. Аналізуючи специфіку наукового пізнання, слід уяснити для себе основні методи емпіричного рівня: експеримент, спостереження, вимірювання; методи теоретичного рівня: ідеалізація, абстрагування, формалізація, узагальнення, математизація, аксіоматичний, гіпотетико-дедуктивний, історичний та логічний; загальні методи пізнання: аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, моделювання.

Актуальною проблемою сучасного розвитку логіки та методології науки є виділення самостійного рівня пізнання світу – мета теоретичного (концепції Т.Куна та І.Лакатоса). З'ясуйте чим відрізняється теоретичний рівень наукового пізнання від мета теоретичного. Уясніть зміст понять :”парадигма? „дослідницька програма”, „картина світу”, „стиль мислення”, „архетип наукового мислення”, „етика науки”.

Оволодіння методологією наукового дослідження має сприяти розвитку прогностичних та творчих здібностей фахівців, вмінню мислити, самостійно діяти. Які на Вашу думку, існують шляхи подальшого розвитку творчих здібностей майбутніх випускників ОДЕКУ.

**В ході підготовки до семінарського заняття рекомендуються теми виступів, доповідей, повідомлень, рефератів:**

1. Філософія як методологія науки. ( 2, с.390-414 );
2. Концепція і теорія як форми наукового пізнання.( 2, с.390-414 );
3. Творчість як конструктивний принцип пізнання. ( 2, с.390-414 );
4. Основні проблеми сучасної філософії та методології науки. ( 2, с.398-409 ).

### **Тема № 7 Практика як специфічно людський спосіб освоєння світу**

Приступаючи до вивчення теми, необхідно використати одержані раніше знання про практичну діяльність людей в процесі пізнання світу. Уважно прочитайте тему № 9: „Практика як специфічно людський спосіб освоєння світу „ у навчальному посібнику „Філософія” за редакцією І.Ф.Надольного, К. Вікар, 2001, с. 187-199. Зверніть увагу на походження поняття „практика” і його зміст, уясніть визначення практики. Оскільки людина на відміну від тварини істота свідома і не тільки пристосовується до навколишнього середовища але й змінює його, то діяльність її універсальна. У цьому плані під практикою треба розуміти сукупну ( матеріальну, чуттєво- предметну, цілеспрямовану) діяльність людини, весь її досвід у процесі історичного розвитку, як основу різноманітних форм життєдіяльності людини.

Розкриваючи роль практики в пізнанні світу важливим є знання функцій практики, її форм: виробничої, суспільно-історичної, наукового експерименту, рівнів практичної діяльності. Зверніть увагу на філософське розуміння практики, яке виявляє та розкриває специфічний спосіб відношення людини до світу та буття у цьому світі. Виділіть основні моменти гуманістичного змісту структури практики, особливо, значення та роль у пізнанні світу наукового експерименту.

Уясування потребує питання істини, яка виступає серцевиною теорії пізнання. Тут слід звернути увагу на те, як ця проблема вирішувалась в часи Античності ( Аристотель), Середньовіччя, Нового часу, епохи Просвітництва, німецької класичної філософії, марксизму і сучасної гносеології. З’ясуйте для себе сутність концепцій конвенціоналізму, прагматизму, діалектичного матеріалізму, релятивізму, догматизму. Завершуючи вивчення теми слід зрозуміти, що практика є одночасно і

абсолютним і відносним критерієм істини, а значення її в пізнанні в тім, що це основний і всезагальний критерій істини.

Рекомендуємо прочитати монографію Е. Чудинова „Природа научной истины”.- М.,1987.

**В ході підготовки до семінарського заняття рекомендуємо підготувати виступи, доповіді, реферати, повідомлення з такої тематики:**

1. Поняття практики у філософії ( 3, с.187-189 );
2. Форми і рівні практичної діяльності.( 3, с.189-191 );
3. Гуманістичний зміст практики. ( 3, с.191-195 );
4. Функції практики. ( 3, с.195-199 ).

#### **Література ( обов'язкова):**

1. Філософія. Підручник ( За загальною ред. Горлача М.І.,Кременя В.Г., Рибак В.К.- Харків: 2000, 672 с.
2. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. Навчальний посібник.-К., 2000. 544 с.
3. Філософія: Навчальний посібник ( За ред. І.Ф. Надольного,- К., 2001. 457 с.
- 4 Філософський словник, 2-ге вид. За ред. В.І.Шинкарука.-К.,1988. 16.
- Спиркин А.Г. Основы философии,- М.,1988, гл.4 § 8-Ю,гл.5,§ 1,2,5
5. Філософія. Курс лекцій. Навчальний посібник /За ред. І.В. Бичка /.-К., Либідь, 1993, с. 288-317.

#### **Додаткова:**

1. Кутирев В.Т. Людина і світ: три парадигми взаємодії ( Філософ. і соціолог. думка.- 1991, №7.
2. Лукач Д.К. Онтология общественного бытия."Пролегомени".-М.,1991.
3. Ленін В.І. До питання про діалектику (Повне зібрання творів,т.25
4. Енгельс Ф. Діалектика природи ( Маркс К., Енгельс Ф.- твори.-т.20 с. 128-136.
5. Кант І. Критика чистого розуму. Твори у 6-ти томах.-М.,1964, т.3. с.11-19,31-68.
6. Дельгадо Х. Мозг и сознание,- М. ,1991.-с.33-42.
7. Лой А.М. Проблема свідомості: історичність досвіду ( Філософ. і соціолог, думка,- 1992.- № 7.
8. Проблема сознания в современной западной философии.- М.,1989.
9. Юркевич П. Серце та його значення в духовному житті людини згідно з ученням Божим. Вибране,- К.,1993.-с.73-115.
10. Енгельс Ф. Роль труда в процессе превращения обезьяны в человека,- твори,- т.20, с. 499.



11. Гегель Г. Наука логіки. Соч. в 3-х т. - М.,1970., т.І.с.137-168, 237-247; т. 2,- с. 31-66,121-138; т. 3,- с.30-36
12. Алексеев П.В., Панин А.В. Теория познания и диалектика.-М. ,1991,- с.5, 5-99, 132-167.
13. Андрос Е.А. Истина как проблема познания и мировоззрения.- К., 1984. с. 3-58, 83-106.
14. Лекторский В.А. Об'єкт, суб'єкт, познання,- М.,1980.
15. Шевченко В.І. Концепція пізнання в українській філософії.-К.,1993.16.
- Ойзерман Т.И. К вопросу о практике как критерии истины (Вопросы философии,- 1987. №10, с. 98-112.
17. Ярошовець В.І. Людина в системі пізнання К.,1996.
18. Лобастов Г.В. Так что же есть истина? (( Философские науки.-1990, , Ж 6, с. 47-61.
19. Сечевица И.А. Методы и формы научного познания.- М.,1986.
20. Швырев В.С. Анализ научного познания: основные направления, формы, проблемы.- М.,1988.176 с.

## Модуль № 2

### Розділ № 3 Соціальна філософія та філософія історії

#### Тема № 8 Філософський аналіз суспільства. Суспільство і природа

Вивчаючи цю тему, потрібно виходити з того факту, що на відміну від природи в суспільстві діють істоти, які мають розум - люди. Цей фактор визначає особливість дії суспільних законів.

Потрібно звернути увагу на такі питання: чим відрізняється суспільство одне від одного? Чи є в них спільні риси? Яку роль в суспільствах виконує економіка, політика, право та мораль, родина та особистість? Яке місце займають в історії суспільства рід, плем'я, община, народність, нація. Особливо значними і актуальними проблемами суспільного буття є такі: а) взаємодія суспільства з природою; б) особливості суспільства; в) як взаємодіють цивілізація з духовною культурою; г) чи є прогрес у розвитку суспільства і від чого він залежить?

Зверніть увагу на те, що в історії філософської думки погляди на суспільство змінювались. Знайдіть відповіді на питання, хто дав перші основи вчення про історію суспільства (Давня Греція), хто робив спроби оглянути складний історичний процес як цілісність (з Середньовіччя до

XIX століття), хто подав розвиток суспільства як зміну суспільно-історичних формацій, як визначають суспільство сучасні філософи?

Дуже важливе питання про джерела та рушійні сили розвитку суспільства. В цьому напрямку були концепції Платон, Аристотеля. Особливого значення набувають концепції І.Бентама, М. Вебера, Е. Дюркгейма, Т. Парсона. Зверніть увагу на марксистський висновок про соціум як систему.

Важливо розглянути протилежні ідеалістичні та матеріалістичні концепції про суспільне життя, і після цього уявити сучасний системний погляд на суспільство.

І суспільство і природа є дуже складними системами. Тому бажано визначити сутність найважливіших складових природи (географічної оболонки Крім того, природа і суспільство взаємодіють і ця взаємодія проходить в різних історичних формах. Слід визначити особливість географічного детермінізму та геополітики. Зверніть увагу на те, що особливою проблемою наприкінці XX початку XXI століття стає взаємодія природи і суспільства, яка дає надмірні за масштабами шкідливі наслідки в розвитку природи від матеріального виробництва, а також розвитку життя людей як живих істот. Яку роль повинна відігравати наука у вирішенні сучасних екологічних проблем, коли інтенсифікація матеріального виробництва вимагає спільного регулювання взаємовідносин людей з природою? І чи не з'явилася необхідність сьогодні в державному управлінні такими процесами в Україні і навіть в глобальному - в усіх країнах світу? Отже, визначаємо сутність екології та екологічних проблем світу та їх вирішення. З іншого боку, виникає проблема і потреба в розробці філософських теорій про народонаселення та в чому їх сутність? Виникає необхідність розумного використання природних ресурсів для Існування та відновлення народонаселення, при цьому зверніть увагу на складну проблему регулювання чисельності населення в різних регіонах, окремих країнах, зокрема в Україні, в історичному аспекті. В чому сутність вчення Мальтузіанства та неомальтузіанства про народонаселення.

За підсумками вивчення цієї теми студенти оволодівають змістом таких категорій: суспільство, елементи суспільства, суспільний закон, закони розвитку суспільства, джерела розвитку суспільства, рушійні сили розвитку суспільства, соціальна, політична та духовна структура суспільства, природа, геосфера, закономірність взаємодії природи і суспільства, географічний детермінізм, екологія, глобальні екологічні проблеми, народонаселення, закономірність розвитку народонаселення.

**В ході підготовки до семінарських занять рекомендуються теми виступів, доповідей, повідомлень, рефератів:**

1. Суб'єкт, джерела та рушійні сили розвитку суспільства.(4, с.279-300);

2. Основні концепції соціальної філософії. Матеріалістичне та ідеалістичне розуміння історії. ( 4, с.212-214 );
3. Екологія та екологічні проблеми в Україні. (4, с.236-242 )4
4. Сім'я, її соціальні функції та роль у житті особистості. (4, с.247-258 );

## **Тема № 9 Парадигми осягнення історії**

**Осягнення особливостей історичного процесу в його єдності та невичерпності, розмаїтті є основоположним завданням філософії історії. Його реалізація передбачає з'ясування низки складних проблем: початку, спрямованості, сенсу і кінця історії, співвідношення конкретно-історичного і архетипного, центру та периферії, класичних та некласичних соціокультурних форм, типового і унікального в світовій історії тощо.**

Приступаючи до вивчення теми уясніть поняття терміну "Філософія історії". Термін "Філософія історії" запровадив Вольтер (зокрема, одна з його історичних праць, датована 1765 р., має назву "Філософія історії") Проте слід застерегти, що реальне формування філософії історії як певної галузі людських знань, започатковується задовго до виникнення відповідного терміну - ще у стародавньому суспільстві. Тому важливим є вивчення предмету і напрямків філософії історії. Розглядати це питання слід через призму єдності і багатоманітності історії.

Важливе значення у вивченні навчального матеріалу лекції є знання суспільно-економічної формації. Вперше термін "суспільна формація" вжив К.Маркс у грудні 1851 року у своїй праці " Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта" та інших працях. Поняття "формація" зустрічається у Маркса не менше 25" разів. Далі поняття "формація" отримало розвиток у працях Ф.Енгельса. Слід уважно вивчити поняття "суспільство" та розвиток його в творах Маркса та Енгельса, Леніна.

В ході вивчення матеріалу з'ясуйте поняття "цивілізація", історію цього терміну, історичного процесу як множини цивілізацій а також монадологічне розуміння цивілізацій. Особливу увагу зверніть на розуміння тих змін які відбулися у цивілізаційному підході до історії з переходом філософії історії на некласичний етап розвитку, як співвідносяться формаційний та цивілізаційний підходи до історичного процесу в контексті сучасної філософії історії.

**В ході підготовки до семінарського заняття рекомендуємо тематику виступів, повідомлень, доповідей, рефератів:**

1. Філософія історії як напрям філософського знання. (3,с. 419-431 );
2. Історичний процес як реальність. ( 3, с.425-431 );
3. Суспільство як система і життєдіяльність людини. ( 4, с.217-224 );

#### 4. Людина та історія. Роль особи в історії. ( 3, с. 437-444 )..

### **Тема № 10 Особистість у вимірах філософського аналізу**

Вивчаючи людину з філософських позицій, виходьте з тої обставини, що вона є творінням природи, суспільства і самої себе. Людина є індивідом і особистістю. Для наукового пізнання вона є складним об'єктом. Для філософії вона стає проблемою відношення "людина — світ".

Зверніть увагу: в сучасній Україні актуальними проблемами є: гармонізація взаємозв'язків особистості із суспільством, відчуження людини від влади, власності, проблема залучення людей до активної громадської діяльності тощо. В проблемі становлення особистості зверніть увагу на питання: роль практичної діяльності та спілкування в її житті; яка сукупність суспільних цінних рис робить людину особистістю, яке значення для цього мають моральні, психологічні, професійні якості людини? Коли людина стає вільною в суспільстві? В чому проявляється протилежність і сутність фаталістичного та волюнтаристичного розуміння людини в суспільстві? Як Ви розумієте положення філософії, що особистість є суб'єкт і об'єкт суспільних відносин.

У кожної розвиненої людини рано чи пізно виникають питання: як живу? Для чого маю жити? Що є сенсом життя? Майже всі філософи замислюються над цими питаннями. Тому концепцій щодо сенсу людини дуже багато. Розгляньте основні з них, розпочинаючи з давнини. Визначте свої міркування: чи не пов'язане це життєве питання з системою цінностей людського буття, чи не є потребою у знаходженні сенсу життя в інтегральному розумінні світу?

Сучасний працівника галузі природоохоронної діяльності має бути фахівцем вищого ґатунку. Він повинен досконально володіти не лише професією, а й бути розвиненою особистістю з високим рівнем загальної культури, і перш за все - соціально-екологічної культури.

В наслідок вивчення цієї теми студенти мають оволодіти знанням основних категорій: людина, індивід, особистість, індивідуальність, свобода, фаталізм, суб'єктивізм, волюнтаризм, сенс життя, потреба, інтерес, соціальна норма, життєва позиція особистості, діяльність, цінність, екологічна культура особистості працівника охорони навколишнього середовища, природоохоронної діяльності.

**В ході підготовки до семінарського заняття студентам рекомендуються темі виступів, доповідей, повідомлень, рефератів:**

1. Людина - найвища цінність суспільства. ( 4, с. 304-308 )
2. Життєва позиція особистості. ( 4, с.314-322 );

3. Діяльність як суттєва риса особистості. Свобода і відповідальність в діяльності працівника - еколога. ( 4, с. 315-326 ).

### **Тема № 11 Духовне життя суспільства. Суспільна свідомість і культура**

В свій час К.Маркс висловив думку: " Будь-яка істинна філософія є духовною квінтесенцією свого часу". Суперечливий процес розвитку суспільства, суспільних відносин, зростання ролі суб'єктів цих відносин, людини, особистості зумовлює необхідність пошуку оптимальних шляхів функціонування, збагачення духовного життя суспільства. Особливо важливого значення цих питань набуває у наш час. Вивчаючи тему студенти повинні зрозуміти сутність духовного життя суспільства. Духовне життя суспільства - це надзвичайно широке поняття, що включає в себе багатогранні процеси, явища, пов'язані з духовною сферою життєдіяльності людей; сукупність ідей; поглядів, почуттів, уявлень людей, процес їх виробництва, розповсюдження, перетворення суспільних, індивідуальних ідей у внутрішній світ людини. Духовне життя суспільства охоплює світ ідеального ( сукупність ідей, поглядів, гіпотез, теорій ) разом з його носіями - соціальними суб'єктами - індивідами, народами, етносами. В цьому зв'язку доречно говорити про особисте духовне життя окремої людини, її індивідуальний духовний світ, духовне життя того чи іншого соціального суб'єкта - народу, етносу, чи про духовне життя суспільства в цілому.

Основу духовного життя становить духовний світ людини - її духовні цінності, світоглядні орієнтації. Разом з тим, духовний світ окремої людини, індивідуальності неможливий поза духовним життям суспільства. Тому духовне життя - це завжди діалектична єдність індивідуального і суспільного, яке функціонує як індивідуально-суспільне. Слід вивчити багатогранність духовного життя суспільства яке включає в себе такі складові, як: духовне виробництво, суспільна свідомість і духовна культура.

Суспільна свідомість є сукупність ідеальних форм (понять, суджень, поглядів, почуттів, ідей, уявлень, теорій) які охоплюють і відтворюють суспільне буття, що вироблені людством у процесі освоєння природи і соціальної історії. Суспільна свідомість, таким чином, не тільки відображає суспільне буття, а й творить його, здійснюючи випереджаючу, прогностичну функцію щодо суспільного буття. Тому важливим є розуміння того, що випереджаюча роль суспільної свідомості саме і проявляється в її соціальній активності. Вона пов'язана головним чином з науково-теоретичним рівнем відображення дійсності, глибоким усвідомленням суб'єктом своєї відповідальності за прогрес суспільства. В ході вивчення

матеріалу студентам рекомендується звернути увагу на такі питання, як: сутність буденної та теоретичної свідомості; зміст суспільної психології й ідеології, форм суспільної свідомості; особливості духовної культури суспільства.

Внаслідок вивчення цієї теми студенти оволодівають знаннями таких категорій: духовне життя суспільства, свідомість, суспільна свідомість, буденна свідомість, теоретична свідомість, суспільна психологія, ідеологія, форми суспільної свідомості .

**В ході підготовки до семінарського заняття студентам рекомендуються теми виступів, доповідей, повідомлень, рефератів:**

1. Сутність духовного життя суспільства. ( 4, с. 367-370 );
2. Духовне життя суспільства та його структура. ( 4, с. 367-370 );
3. Особливості духовної культури суспільства. ( 4, с. 380-385 ).

Важливе значення у вивченні теми займають питання науки.

Зростання ролі науки в суспільстві, її соціального престижу ставить високі вимоги до знань про науку. З сучасних умов ці вимоги стрімко зростають, стимулюючи поглиблення досліджень сфери науки в більш повному обсязі, в єдності всіх її сторін. Такий аналіз науки передбачає звернення до її виникнення і розвитку. Тому починаючи вивчати матеріал лекції студентам слід звернути увагу на передісторію науки, генезис науки. Становлення науки пов'язане з таким ступенем розвитку людського суспільства, коли був нагромаджений певний мінімум наукових знань і здійснювалась передача їх у різних видах практичної діяльності. Тому зверніть увагу як розглядалось це питання у Стародавньому Єгипті, Месопотамії, Стародавній Греції, Середньовіччі, Нового часу. У цьому плані слід уяснити, що лише у XVIII столітті завершився процес відокремлення від єдиного наукового знання таких важливих галузей природничих наук, як фізика, хімія, математика, біологія та інші. Більш чітко почав визначатися і предмет філософії .

На межі XVIII і XIX століть під впливом французької буржуазної революції зародилася нова концепція, яка нерозривно пов'язала прогрес науки з суспільним прогресом. Родоначальником цієї концепції став французький просвітитель, філософ та політичний діяч буржуазної революції Ж.А.Кондорсе. Розглядаючи науку як діяльність з вироблення знань, можна виявити критерій її періодизації, що покликана виражати функції цього виробництва, причому функції соціально орієнтовані. Тому зверніть увагу на те, з якою соціальною метою продукується наукові знання? Чи покликані вони брати участь у технологічному перетворенні природи чи у "виробництві самої людини", в розвитку її духовного світу? Обидва ці види виробництва сприяють взаємному прогресові; наукові знання використовуються по різному в різні Історичні епохи розвитку

суспільства. Розглядаючи такі питання, необхідно визначити основну цільову орієнтацію науки в суспільстві, оскільки лише вона може служити справжнім критерієм її періодизації.

Важливе значення має знання закономірностей розвитку науки, такого питання як структури науки. В ході вивчення матеріалу уявіть, що наука це цілісна система, яка обумовлена багаторівневою сутністю. Тому дуже важливим є розуміння науки як соціальної системи, оскільки її функцією є пізнання.

Внаслідок вивчення цього питання студенти оволодівають знаннями категорій: наука, культура, закономірності науки, суспільство, прогрес, критерії прогресу, знання, наукове знання, функції науки.

**В ході підготовки до семінарського заняття рекомендуються теми виступів, повідомлень, доповідей, рефератів:**

1. Закономірності розвитку науки. ( 4, с. 404-407 );
2. Наука як соціальна система. ( 4, с. 407-411 );
3. Структура науки. ( 4, с. 411-414 );
4. Наука як феномен культури. ( 4, с. 414-418 ).

Важливе значення у духовному житті суспільства займають проблеми майбутнього розвитку людського суспільства.

Проблема майбутнього і його передбачення належить до тих "вічних" тем, інтерес до яких закономірно зростає в міру соціального прогресу. Починаючи вивчати тему студентам слід усвідомити, що ще в сиву давнину люди намагалися підняти завісу над майбутнім, передбачити власну долю і подальший хід подій у своєму житті; прагнули заздалегідь підготуватись до зустрічі з майбутнім, більше того, вплинути на нього.

У сучасну добу проблема прогнозування явищ і подій, передбачення соціальних наслідків прийнятих рішень набуває характеру нової глобальної проблеми " суспільство і катастрофа, руйнування, потрясіння", "суспільство і його дестабілізація", що безпосередньо зачіпає основи існування сучасного суспільства. І центральний вузол цієї нової глобальної проблеми "суспільство - катастрофа" в діалектиці не передбачуваного і непередбаченого.

Актуальність проблеми прогнозування в наш час зумовлена такими чинниками. .

1. Ускладнились процеси розвитку суспільного життя в умовах НТР.
2. Значно розширились обсяг і масштаби прогностичної діяльності, кількісна і якісна багатоманітність об'єктів прогнозування.
3. Зростає соціальна, економічна, екологічна, інформаційна цінність прогнозів. Ставши надбанням суб'єктів управління і планування, прогнози активно впливають на сьогодення, допомагають запобігати або зводити до мінімуму небажані наслідки розвитку тих чи інших процесів у

майбутньому. Відзначаючи важливу роль прогнозування, необхідно розкрити його передумови. Через складність, багатогранність цієї проблеми слід акцентувати себе на найбільш важливих її аспектах: онтологічному, гносеологічному логічному нейрофізіологічному, соціальному. Розглянувши передбачення майбутнього як результат пізнавальної діяльності людини можна дати визначення передбачення. Передбачення являє собою рису розумової діяльності, яка свідомо досліджує у формі ідеальної моделі предмети, явища чи умови їхнього існування, яких немає, або вони чомусь недосяжні для досліджень і перевірки.

Основою наукового передбачення є пізнання об'єктивних внутрішніх зв'язків предметів і явищ, законів, що розкривають цей внутрішній, істотний і сталий зв'язок явищ і конкретних умов їхнього існування. Все це дає змогу в процесі пізнання переходити від відомого до несвідомого від минулого і сучасного до майбутнього. Якщо закон розвитку якогось явища (процесу) відомий, то, вивчаючи дане явище (процес), ми можемо не тільки констатувати його теперішній стан, а й зробити висновок про напрям і характер можливих змін.

В ході вивчення матеріалу лекції слід звернутися до праць в яких розглядається футурологічні уявлення про майбутнє. Російські філософи (Е.А. Араб-огли, І.В. Бестужев -Лада, Г.Ш. Шахназаров), українські філософи (В.І.Шинкарук, В.І.Куценко, В.В.Косолапов, О.М.Гончаренко та інш.) дали розгорнутий аналіз футурології, показали основні етапи її революції, здійснили класифікацію різних її напрямків. Зокрема, виділяються буржуазно-ліберальний реформізм, демократично-просвітницький напрям, а також екологічна, апологетична, оптимістична, реалістична, соціо-історична, глобально-катастрофічна та інші тенденції. Зверніть увагу на праці в цьому напрямі зарубіжних дослідників / Г.Еделінг, Е.Ханке, Г.Парсонс та інш./.

Потрібно також значний час виділити для вивчення основних науково-теоретичних характеристик соціального прогнозування, вкладу у вирішення цього питання молоді науки яка називається прогностикою. Вона вивчає закони, принципи і методи прогнозування, розробляє проблеми логіки і класифікації різних типів прогностичних досліджень. Вона переживає ще тільки ставлення, але вже є важливим інструментом побудови наукових альтернатив майбутнього. Важливим є і питання які відносяться до глобальних проблем сучасності, розв'язання яких вимагає спільних і невідкладних зусиль усіх держав і народів.

Отже, майбутнє, яке людина творить сама, і буде її майбутнім. Міркуючи про перспективи розвитку людської цивілізації, слід не лише розвивати існуюче, а й ламати старі догми і стереотипи. Якщо не буде нового в сучасному, якщо не вирішимо сьогоднішніх глобальних проблем, то не буде й ніякого третього тисячоліття розвитку людства.



**В ході підготовки до семінарського заняття рекомендуються теми для закріплення навчального матеріалу:**

1. Поняття соціального передбачення і прогнозування; ( 4,с.435-441 );
2. Основні науково-теоретичні характеристики соціального прогнозування. ( 4, с. 441-456 );
3. Людство на шляху до нової цивілізації. ( 4, с. 448-456 );
4. Глобальні проблеми сучасної цивілізації. ( 3, с. 488-496 );
5. Особливості історичного розвитку науки і техніки. ( 3, с. 515-524 )

**Література (обов'язкова):**

1. Андрущенко В., Михальченко М. Сучасна соціальна філософія: Навч. Посіб.-К., 1996.-368 с.
2. Філософія. Підручник / За загальною редакцією Горлача М.І., Кременя . В.Г., Рибак В.К.- Харків: Консум, 2000.- 672 с.
3. Петрушенко В.Л. Філософія: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти III—IV рівнів акредитації .-К., 2001- 544 с.
4. Філософія: Навчальний посібник / Л.В. Губернський та Інш. За ред. І.Ф. Надольного,- К.,2001,- 457 с.
5. Конституція України. - К., 1997.

**додаткова:**

6. Шинкарук В.І. Філософія незалежності і незалежна філософія // Віче.- 1992.- № 6
7. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.,1991. – С.29-58.
8. Злобін Ю.А. Основи екології. – К.,1998. – 248 с.
9. Красаченко В.С. Людина і біосфера; основи екологічної антропології. – К., 1999. – 688 с.
- 10.Петров В. Походження українського народу. – К.,1992. – С.23-57.
- 11.Проблема екології та основні шляхи їх вирішення. – К.,1993. – 246 с.
- 12.Бойченко І.В. Філософія історії. – К.,2000. – 723 с.
- 13.Гора Г.І., Ящук Т.І. Проблема спрямованості людської історії // Філософія: Курс лекцій. – К., 1993. – С. 543-558.
14. Гошовський М.М., Кучерявий І.Т, Ідея прогресу в соціальній філософії. – К.,1993. – С.158.
- 15.Шпенглер О. Закат Європы. – М.,1993. –Т.І.-С. 131-165,262-266.
- 16.Максимов С.В. Особистість і суспільство. – Харків,1993. – С.20.
- 17.Пролеєв С.В. Духовність і буття людини. – К.,1992. – 107 с.
- 18.Українська культура: Історія і сучасність. – К.,1994. – С.288-412.
19. Українська культура: Лекції / За ред. Дмитра Антоновича. – К.,1993. – С. 5-16

20. Грабович Г. Як нам реформувати науку // Віче. – 1992. - № 6. Добров Г.М. Наука о науке. – К., 1989. – 208 с.
21. Князев В.Н. Человек и технология. – К., 1990. – 246 с.
22. Наука и культура. – М., 1991. – С.5-17.
23. Фролов И.Т. Прогресс науки и будущее человечества. – М., 1975. – С.190-223
24. Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности: Пер.с англ. й фр.-М., 1991,- С.27-45, 89-134.
25. Зелінський М.Ю. Людина майбутнього: прогнози і пророцтва.-К.,С.3-52.
26. Кремень Василь, Табачник Дмитро,Ткаченко Василь. Україна: альтернативи поступу. Критика історичного досвіду,- К.,1996.-793 с.

## **Розділ № 4 Релігієзнавство**

### **Тема № 12 Релігія як предмет наукового дослідження. Походження та ранні форми релігії**

На сучасному етапі становлення нової, демократичної держави відбуваються кардинальні зміни в усіх сферах людського буття. Проблеми сьогодення ставлять перед суспільством розв'язання питань суспільно-політичного життя нашої країни, її національного відродження, яке відбувається в сучасних суперечливих умовах, і тому інтерес до вітчизняної історії релігії в Україні зростає. Українська нація знаходиться в пошуках орієнтирів, які могли б зняти соціально-психологічну напругу в суспільстві. В Україні розпочався новий етап розвитку релігійних конфесій. Однак, він породив безліч проблем, пов'язаних з нормалізацією релігійного життя, пошуками шляхів в регулюванні між церковних відносин, зокрема подолання гострих і болючих міжконфесійних конфліктів на основі конституційних положень принципу свободи совісті і відповідного законодавства про правове регулювання діяльності релігійних організацій.

Вивчення проблем релігієзнавства дозволяє студентській молоді отримати необхідні знання з основних питань, ознайомитися з такими поняттями, як релігія і віра, отримати знання про основні напрями релігійних вірувань. При вивченні теми слід звернути увагу на такі важливі питання, як: поняття і сутність релігії; виникнення релігії; релігієзнавство як галузь філософського знання; соціальні, гносеологічні, онтологічні та психологічні чинники релігії; основні теорії походження релігії; структура релігії; головні функції релігії; класифікація релігій; релігія і вільнодумство як світогляди;

Релігієзнавство досліджує суспільно-історичну природу релігії, механізм її соціальних зв'язків з політичними, економічними, духовними системами суспільства, особливості їх впливу на віруючих. Релігія - духовний феномен, що виражає віру людини в надприродне Начало - джерело буття всього існуючого, яке є для неї засобом спілкування з ним, входження в його світ. Релігія - не тільки уявлення про Бога, не тільки форма свідомості. Це й реальне життя, дії людей: культ, богослужіння, церковна організація, форми і принципи організації суспільного життя, що певною мірою ґрунтуються на релігійних засадах. Таким чином, вивчення теми дозволить студентам усвідомити витoki і сутність релігії, її риси а також теології ( богослов'я ) - концепції яка обґрунтовує і робить доступними для віруючих загальні положення певної релігії, образи, втілені у священних книгах, постанови соборів, догматичні формулі. Теологія безпосередньо пов'язана з конкретним віросповіданням, вивчає релігію та різні форми релігійного життя з погляду їх практичного використання. Релігієзнавство намагається порівняти різні релігійні системи, узагальнити релігійний досвід різних народів в історичному розвитку. В ході вивчення питань теми студенти оволодівають знаннями категорій: релігієзнавство, релігія, концепції релігії, світогляд, історичні типи світогляду, структура релігії, функції релігії, класифікація релігій, вільнодумство.

**При підготовці до семінарського заняття рекомендуються теми для виступів, доповідей, повідомлень, рефератів:**

1. Сутність релігієзнавства і його походження. ( 8, с. 9-11 );
2. Релігія і вільнодумство як світогляди. ( 8, с. 16-18 );
3. Релігія як форма суспільної свідомості. ( 7, с.17-40 ; 8, с.23-25 );
4. Соціальні функції релігії. ( 7, с.35-37 ; 8, с.27-28 );
5. Методологія релігієзнавства. ( 8, с. 18-21 );
6. Предмет, категорії й аспекти релігієзнавства. ( 8, с. 14-18 ).

В ході вивчення теми зверніть увагу на походження та ранні (первісні ) форми релігії. Релігія виникла на певному етапі історії суспільства. Її зародження та формування зумовлені розвитком людської свідомості. Тому слід почати з'ясовувати питання появи релігії починаючи з родової общини коли почала формуватися первісна суспільна свідомість. Первісна суспільна свідомість була синтетичною, містила зачатки майбутніх форм суспільної свідомості, наївно-реалістичні погляди на світ, які перепліталися з нереалістичними, фантастичними. Усі вони відображалися в міфах. Основою міфологічного світогляду було уособлення природи, яке полягало в порівнянні природи з людиною. Міфологічний світогляд формувався під час трудової діяльності людини. Водночас розвивалося мислення, закладалися умови для формування системного світогляду.

Розглядаючи походження релігії необхідно зупинитися на основних теоріях походження релігії: теологічних, традиціоналістських, теїстичних, концепції вроджених ідей, богословського раціоналізму, споглядального теїзму, містичних теорій, православно-академічних теорій. Це свідчить про те, що люди здавна замислювалися над сутністю, походженням, розвитком релігії. Тому на рубежі II-III тисячоліть окреслилося декілька підходів щодо тлумачення поняття "релігія": богословський, філософський, соціологічний, біологічний, психологічний та інші. Далі слід з'ясувати зміст наукових теорій походження релігії: політико—державної, теорії евгемеризма, натуралістичної матеріалістичної концепції, міфологічної, анімістичної, теорії анімалізму, теорії прамонотеїзму, магічної теорії, психологічної теорії. (Матеріал з цих питань студенти знайдуть у Підручнику Релігієзнавство) За ред. В.І.Лубського, В.І.Теремка.-К., "Академія".-2000.- С. 17-30 /.

Релігія в особливій формі відображає реальні соціальні процеси, інтереси, сподівання і прагнення широких народних мас. Релігійна боротьба, зумовлена розходженнями в розумінні певних догматів, насправді переслідує земні цілі. Тому, аналізуючи будь-яку форму релігії, важливо знати: в яких історичних умовах вона виникла; в яких соціальних верствах поширювалась і як у віровченні відображалися їх Інтереси; які зміни відбулися в даній формі релігії у процесі історичної еволюції; в якій формі ( віровчення, культ, організаційна структура ) існує тепер; яка її роль у житті сучасного суспільства. В завершення з'ясуємо релігії, які відносяться: до ранніх, первісних її форм: магія, фетишизм, анімізм, анімалізм, анімізм, тотемізм, землеробський культ, шаманізм.

**В ході підготовки до семінарського заняття рекомендуються теми рефератів, доповідей, виступів, повідомлень:**

1. Давньоєгипетська релігія.
2. Месопотамська релігія.
3. Релігії народів Малої Азії та Східного Середземномор'я.  
/Хетська релігія, Фригійська релігія, Сірійсько-фінікійська релігія, Халдейська релігія,
4. Релігії Античного світу. / Релігія Еллади, Давньоримська релігія/.
5. Давні європейські релігії. /Релігія германців, кельтів, давніх слов'ян./.
6. Релігії доколумбової Америки / вірування давніх майя, ацтеків, інків/
7. Релігія Австралії та Океанії / вірування австралійських аборигенів, народів Океанії/.

Матеріал з цих питань студенти знайдуть у підручнику. „Релігієзнавство” / За ред. В.І.Лубського, В.І.Теремка.-К., "Академія".-2000.-С.52-118.

### **Тема № 13 Національні та світові релігії**

Розпад суспільства на класи спричинив зміну релігійної діяльності людей, а на місце давніх, раннях (первісних) релігій прийшли нові. За змістом вони були складніші, тому їх називали розвинутими релігіями. Всі розвинуті релігії поділяються на три групи: ранні національні релігії, пізні національні релігії та світові релігії. Розвинуті релігії наділені новими рисами, на що студенти повинні звернути увагу. Це такі риси: головними об'єктами релігійного поклоніння були не духи, а боги. Боги в уяві віруючих - це своєрідні вдосконалені духи, які мають владу і щодо надприродних об'єктів, і над людським суспільством. У класових суспільствах серед багатьох людей побутувало переконання, що саме боги встановлюють, проповідують і захищають нерівність людей. Класове розшарування суспільства зумовила появу церкви як спеціального ідеологічного апарату панівного класу. Церква користувалася всіма засобами для задоволення своїх потреб, контролювала дотримання віруючими релігійних обрядів, захищала існуючі порядки, пропагувала і насаджувала релігійні ідеї.

**Ранні національні релігії** - це релігійні вірування, які виражали ідеологічне протистояння різних верств населення у межах однієї національної держави.

Друга важлива риса: усунення від офіційного культу низів суспільства; Третя важлива риса: нетривалість існування; Четверта риса: суворий політеїзм; П'ята - зародження вчення про посмертну віддачу / наявність причинного зв'язку між поведінкою людини в земному житті та її долею у загробному; шоста - обов'язковість жертвопринесень.

У подальшому вивченні навчального матеріалу зверніть увагу на види національних релігій та їх характеристики /іудаїзму, індуїзму, синтоїзму, сикхізму, даосизму, парсизма /.

В ході вивчення теми студенти оволодівають змістом таких категорій: національні релігії, теократія, зороастризм, дхарма, пантеон богів, жрецтво, Індуїзм, конфуціанство, талмуд, брахманізм, тантризм.

**В ході підготовки до семінарського заняття студентам рекомендуються теми рефератів, доповідей, повідомлень, виступів:**

1. Поняття національно-державної релігії.
2. З чому різниця між конфуціанством і даосизмом.
3. Іудаїзм — релігія єврейського народу.
4. Індуїзм, вишнуїзм, шиваїзм; ведична релігія.
5. Сикхізм.
6. Джайнізм.
7. Конфуціанство і даосизм.
8. Синтоїзм.
9. Мітраїзм й анахітизм.
10. Зороастризм.

При підготовці до виступів, студенти мають можливість використовувати підручник. „Релігієзнавств” / За ред. В.І.Лубського.- К.:”Академія”, 2000.- с.118-185.

В ході вивчення теми необхідно з'ясувати сутність світових релігій. *Під світовими релігіями розуміються такі релігії які є монотеїстичними, які в процесі свого історичного розвитку подолали етнонаціональні межі й стали відкритими для всіх. Такими релігіями є християнство, іслам, буддизм.* У подальшому слід вивчити головні риси світових релігій;

1. Виникнення у зв'язку з радикальними історичними змінами. Здебільшого це був перехід до розвиненішої соціально-економічної формації (укладу життя), що нерідко супроводжувалося централізацією внутрішнього життя. Все це стосувалося доль багатьох людей.

2. Космополітичний, пропагандистський характер, орієнтація на всіх людей. Незалежно від статі, соціального стану, національної та расової приналежності, всі вони вважаються рівними перед Богом і такими, що потребують спасіння.

3. Відмова від специфічної обрядовості, яка розмежовує людей різних національностей. Проте певні відмінності в обрядових діях існують, не маючи принципового характеру.

4. Велика роль у їх становленні засновника або групи засновників.

5. Відображення способу життя великих регіонів, різних станів, каст.

6. Чітко виражений прозелітизм. Він виявляється у глибокій прихильності до своєї віри, намаганні повернути до неї якомога більше послідовників інших віровчень.

7. Наявність за певних історичних умов етнічного забарвлення, етнічної та релігійної приналежності.

В ході вивчення матеріалу студенти повинні освоїти, що за рівнем розвитку буддизм є політеїстичною релігією, християнство та іслам монотеїстичними релігіями. У подальшому слід звернути увагу на соціально-економічні та історичні умови виникнення кожної із світових релігій та на знання змісту цих релігій.

За підсумком вивчення теми студенти оволодівають знаннями категорій: християнство, заповідь Любові, джерела християнства, язичництво Русі, Біблія, Хрещення Київської Русі, іслам, Аллах, п'ять стовпів віри, шиїзм, фікх, шейх, Коран, пророк, сунізм, суфізм, шаріат, мулла, буддизм, Тріпітака, Сансара, Нірвана, Махаяна, дзен-буддизм, ламаїзм, дарма, "Чотири благородні істини", карма, хінаяна, тантризм, сангха, "восьмирічний шлях спасіння".

**В ході підготовки до семінарського заняття пропонуються теми рефератів, виступів, повідомлень, доповідей:**

1. Християнство як світова релігія.
2. Християнські джерела про походження Ісуса Христа.
3. Іслам. Історія виникнення та розповсюдження ісламу.
4. Особливості віровчення та культу ісламу. Мусульманські свята.
5. Іслам в Україні.
6. Буддизм. Походження буддизму, його віровчення і культ.
7. Основні напрями в сучасному буддизмі.
8. Соціальна сутність буддизму.

При підготовці до виступів студентам рекомендується використовувати підручник „Релігієзнавство” / За ред. В.І.Лубського.-К.: „Академія”, 2000.- с.185-239, 307-345.

#### **Тема № 14 Християнство: виникнення, еволюція, напрями**

До числа світових релігій, що має найбільше число прибічників, відноситься християнство. По даним ООН, сьогодні в світі нараховується біля 1,5 мільярди послідовників християнства. *Християнство - це узагальнюючий термін для характеристики трьох основних напрямків: православ'я католицизму і протестантизму.*

Кожна із світових релігій володіє рядом специфічних, не характерних для інших релігій, ознак і рис. Свої особливі і достатньою мірою істинні риси має і християнство:

1. Християнство стало першою в світі космополітичною (світовою) і монотеїстичною релігією.

2. Християнство піднялось на рівень розвиненої релігії, в наш час воно продовжує бути ідеологічно найбільш обґрунтованою релігією.

Ряд найважливіших ідеологічних засад християнства, зокрема, догмат про існування Бога, потойбічне життя, наявність чудес, створення світу тощо розроблені настільки обґрунтовано, що інші релігії, просто запозичують у християнства усталені положення, обґрунтування та аргументи на користь релігії.

3. Християнство і в минулі епохи, і в наш час набуло поширення у найбільш економічно і культурно розвинених країнах. Завдяки цьому воно адаптувалось до науково-технічного прогресу і сучасної культури, своєю історією показує іншим релігіям їхнє майбутнє.

Історія християнства умовно може бути поділена на три періоди:

1. Період становлення християнства. Тоді були вироблені деякі узвичаєні для нього догматика і правила внутрішньо-церковного життя. Християнство перетворилося в державну релігію Римської Імперії,

остаточно нанесло поразку старим культам. Встановилася відносна церковна єдність і цілісність.

2. Розпад Римської Імперії на західну і східну частини / 395 р./ В цей час стали накопичуватися відмінності і протиріччя всередині Церкви, які були обумовлені особливостями історичного розвитку різноманітних регіонів колишньої імперії. Сформувалися дві Церкви - східна і західна, кожна із яких претендувала на універсалізм / 1054 р./.

3. Це період роздільного існування двох всесвітніх Церков, які характеризуються як їхньою гострою конкуренцією, так і розколами, що тривають всередині тієї та іншої.

Далі слід звернути увагу на історичні передумови виникнення християнства. Зародилося воно в середині I ст. н. е. в східних провінціях Римської імперії. Головною соціально-політичною причиною його виникнення було безсилля пригноблених, які безуспішно боролися за своє визволення. У формуванні християнства відіграли помітну роль й інші соціальні обставини. Централізація, державної влади сприяла виробленню уявлення про єдиного Бога на небі. Активізація економічного, політичного та ідейного спілкування між народами внаслідок утворення Римської Імперії живила у свідомості людей уявлення про наднаціонального Бога, який обіцяв спасіння усім людям незалежно від національності.

Головними ідейними джерелами християнства були Іудаїзм, релігійно-філософські вчення Філона та Сенеки, ідеологія кумранської общини, релігії східних народів Римської імперії.

В XVI ст. у Європі в ході Реформації виникає протестантизм, який згодом поділився на кілька течій, основні з яких лютеранство, кальвінізм, англіканство.

Нині християнство поділяється на чотири головних Церкви: давньо-східні /Антиохійська, Олександрійська, Єрусалимська, Константинопольська; католицька; православна; протестантизм. Ці церкви та напрями, що виникли з них / деномінації, розколи та секти/ охоплюють 95% сучасних християн.

За підсумком вивчення теми студенти оволодівають знаннями таких категорій: християнство, католицизм, протестантизм, православ'я, Біблія джерела християнства, язичництво Русі, стадії розвитку християнства.

**В ході підготовки до семінарського заняття студентам рекомендуються тематика рефератів, доповідей, повідомлень, виступів:**

1. Біблія - священна книга християн.
2. Хрест - священний знак християн.
3. Християнське віровчення та християнські таїнства.
4. Християнські свята.
5. Розкол в християнстві та його наслідки.



В ході підготовки до виступів студентам рекомендується використовувати підручник. „Релігієзнавство” / За ред. В.І.Лубського. К.: „Академія”, 2000.- с. 211-239.

В ході вивчення теми студентам слід звернутися до теми № 14 в якій підкреслювалось, що християнство ніколи не було єдиним щодо ідеології та організацій. У ньому виникало багато течій, зумовлених соціальними чинниками. У 395 році Римська імперія розкололася на Західну і Східну.

На початку XI ст. між Візантією і Римом почалася боротьба за першість у християнському світі. З середині XI ст. ця боротьба переросла в гострий конфлікт, який завершився тим, що посланець Папи Льва IX кардинал Гумберт 16 липня 1054 р. піддав анафемі візантійського патріарха Михайла Керуларія. У відповідь собор візантійських єпископів оголосив анафему папським посланцям, звинуватив Рим у тому, що він перекутив Символ віри, коли прийняв постанову Вахенського собору 809 р. про "Філіокве" / лат. "І від сина"/.

Так стався поділ християнства на Західну /Римську/ церкву, яка пізніше стала називатися католицькою / від гр. католикос -загальний, вселенський/ і Східну / Константинопольську /, що згодом стала іменуватися православною / від лат,- ортодоксальний /.

Розкол / схизма, від грецької/ у християнстві був породжений багатьма причинами, про які в попередній лекції було сказано багато. У XVI ст. стався ще один великий церковний розкол, коли у Західній Європі в процесі Реформації від католицизму відокремилися протестантські церкви. Так у християнстві виникли три основні течії: православ'я, католицизм, протестантизм.

У подальшому вивченні теми слід зосередитися на вивченні конкретно кожного із вказаних напрямків.

**Православ'я** - одне з відгалужень християнства, що оформилося після розколу церкви в 1054 р. на Східну та Західну. Має мільйони послідовників, на відміну від католицизму не має єдиного церковного центру, у православ'ї чітко простежуються національні аспекти: кожна з них виробляє свою традицію, свої свята. В основі православного вірування - Біблія /Святе письмо/, Святий Переказ, Символ Віри. Визнає триєдність Бога, боговтілення, спокутну жертву Ісуса Христа, загробне воздання. У сучасному світі існує 15 автокефальних церков, кілька автономних православних церков, які підтримують контакти між собою. В ході вивчення матеріалу зверніть увагу на початок християнства на українських землях, хрещення України-Русі, на діяльність церковних організацій на теренах України, на діяльність Українських православних церков в сучасній Україні / УАПЦ, УПЦ Моск.патр., УПЦ Київського патр./.

**Католицизм** як один з головних напрямів у християнстві остаточно сформувався внаслідок першого великого розколу у 1054 р. Він має багато спільного з православ'ям / віра в два джерела віровчення - Священне Письмо і Священний Переказ, у божественну Трійцю, спасительну місію церкви, у безсмертність душі, потойбічне життя/ і водночас відрізняється від інших напрямів у християнстві системою віровчення, культу, своєрідним пристосуванням до стрімкої зміни соціальної діяльності і нової релігійної свідомості. Він доповнив Символ Віри новими догматами, яких не знає православна церква.

Основними догматами католицизму, що відрізняють його від інших течій у християнстві, є догмат про сходження Святого Духа не тільки від Бога — Отця, а й від Бога — Сина, а також про непогрішимість Папи Римського. Ще один догмат католицизму - про "чистилище"- прийнятий у 1439р Дуже важливим у католицизмі є положення про особливу роль духовенства, за яким людина не може заслужити Божої милості самотійно, без допомоги духовенства, яке має переваги перед мирянами і повинно володіти особливими правами та привілеями. Католицька догматика встановлює необхідність систематичної сповіді віруючих перед духовенством. Кожен католик повинен мати свого духівника і регулярно звітувати йому про свої думки, вчинки, без систематичної сповіді спасіння неможливо.

Багато своєрідного є і в католицькому культі, якому притаманні пишність і урочистість. Надзвичайно велику роль відіграє культ Богородиці, культ святих, поклоніння реліквіям та мощам. слід також підкреслити, що католицька ідеологія надзвичайно рухома. Міжнародним Центром управління католицизмом є Ватикан і Глава церкви - Папа Римський, якого обирають довічно. Нинішнім Главою католицької церкви є Іоан Павло II. Після проголошення державної незалежності, в Україні почалось відродження католицьких громад і храмів, пожвавилися відносини з Ватиканом.

**Протестантизм** /від. лат той, що заперечує, незгідний/ - один із трьох напрямів у християнстві, який увібрав у себе віросповідання, генетично пов'язані з Реформацією. Це було у XVI ст.. - в епоху, коли на арену боротьби виходив новий клас - буржуазія, для якої межі феодального ладу стали надто тісними. Буржуазія, піднімаючись на боротьбу проти феодалізму, виступала і проти католицької віри. Виступаючи проти католицької церкви ідеологи протестантизму заперечували її посередницьку роль між людиною і Богом, культову практику, догматичні положення. Свої ж реформи протестанти обґрунтовували " справжнім прочитанням" Біблії, яку вони оголосили єдиним джерелом одкровення, авторитетом у питаннях віри. Зазнала змін і сама ідея Бога. З погляду протестантизму Бог

існує тому, що він потрібен людині, яка в нього вірить: "У що віриш, те й маєш".

У різних країнах Західної Європи протестантизм набуває особливих форм. Найпомітніші напрями протестантизму - лютеранство, кальвінізм, англіканство. Усі вони належать до ранніх течій протестантизму. Пізні течії виникли у ХІХ - ХХ ст. - методисти, баптисти, квакери, мормони, адвентисти, Свідки Єгови, п'ятидесятники. Більшість поділяє загальні віросповідні принципи.

**В ході підготовки до семінарського заняття студентам пропонуються тематика рефератів, доповідей, повідомлень та виступів:**

1. Православ'я; його віровчення, культ, церковна організація.
2. Історія автокефалії в Україні.
3. Католицька церква, її походження, особливості віровчення і культу.
4. Соціальна доктрина католицької церкви, ставлення до науки і культури.
5. Другий Ватиканський вселенський собор. Модернізм сучасного католицизму.
6. Сучасний протестантизм в Україні: баптизм, євангелізм, єговізм.
7. Сектантство на ґрунті православ'я.

В ході підготовки до виступів студентам рекомендується використовувати підручник. „Релігієзнавство” / За ред. М.М.Заковича.-К.: „Вища школа”, 2000.- с.44-78.

### **Тема № 15 Свобода совісті в духовному житті українського суспільства**

Перш за все усвідомимо філософський зміст свободи совісті. *Свобода совісті - право громадян сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної, відправляти релігійні культу або дотримуватися атеїстичного світогляду.*

Як одна з найважливіших і невід'ємних свобод людини, загальнолюдська соціальна та духовна цінність, свобода совісті є конкретним виявом свободи людини в суспільстві, важливим етичним і правовим принципом. Водночас це важлива філософська, правова та релігієзнавча категорія.

Формування головних засад свободи совісті закріплене у багатомісячній боротьбі за право вільно мислити й діяти у реальній практиці вільнодумства. Вивчаючи матеріал теми слід звернути увагу на історичні форми критичного розгляду релігії ( вільнодумство давнього Світу, Середньовіччя, епохи Відродження, атеїзму як радикальної форми вільнодумства ).

Важливим є усвідомлення сутності свободи совісті й умов її забезпечення. У цьому контексті слід уявити такі категорії, як: совість, свобода релігії, свобода віросповідання, свобода в релігії, свобода церкви, бо в них як раз і розкривається релігійно-світська сутність свободи совісті.

Важливим у вивченні теми є те, що студенти зобов'язані вивчити історичний аспект свободи совісті, особливо, свободу совісті в історії України та реалізацію принципів свободи совісті в сучасній Україні. Демократичні процеси, які були започатковані в 1985 році, розпад СРСР, утворення незалежної Української держави зумовили кардинальні зміни як в усіх галузях суспільного буття, так і в релігійній сфері щодо державно-церковних відносин. Наша держава заявила про пріоритетність прав людини, про свою підтримку міжнародних правових актів, що стосуються прав і свобод, зокрема свободи совісті. У контексті Загальної Декларації прав людини, документів, підписаних у рамках Гельсінських угод, які безпосередньо стосуються проблем свободи совісті, релігії і церкви, Верховна Рада України 23 квітня 1991 року прийняла Закон України " Про свободу совісті та релігійні організації". Цей Закон започаткував законодавчу основу, яка закріпила оптимальні демократичні критерії державно-церковних відносин. Закон України дав змогу створити правові основи, необхідні для послідовної реалізації принципів свободи совісті (свободи релігії, свободи церкви ) в Україні.

Фундаментальні основи, гарантії, умови та можливості практичної реалізації прав і свобод людини, в тому числі права на свободу совісті, знайшли відображення у статтях розділу другого " Права, свободи та обов'язки людини і громадянина" - Конституції України, яка була прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. У статті 35 цього розділу Конституції України зазначається: „Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання”. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособове чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Здійснення цього права може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

За підсумками вивчення теми студенти оволодівають змістом категорій: свобода совісті, віросповідання, релігійність, вільнодумство, закон, віротерпимість, синкретизм, секуляризація, сакралізація.

**В ході підготовки до виконання письмової контрольної роботи по модулю № 2 студентам пропонуються завдання для самостійної роботи з такої тематики:**

1. Свобода совісті та її сутність.
2. Релігія та вільнодумство в історії духовної культури.
3. Вільнодумство в системі духовної культури.

4. Свобода совісті в історії України.
5. Конституція і законодавство України про свободу совісті.
6. Сучасний стан релігійності і не релігійності в Україні.

В процесі підготовки до виступів студентам рекомендується використовувати підручники: «Релігієзнавство» /За ред. В.І.Лубського.- с.361-382; За ред. М.М.Заковича.- с.290-315.

### **Література (обов'язкова):**

1. Калінін Ю.А.,Харьковщенко Е.А. Релігієзнавство: Підручник.-,К.,1998.
2. Колодний А.М, Релігія в духовному житті українського народу.-К.,1994
3. Косуха П.І. Наука про походження релігії,- К.,1976.
4. Лобовик Б.А. Религия как социальное явление,- К., 1982.
5. Огієнко І.І. Українська церква // Нариси з історії української православної церкви, у 2-х томах,-К.,Україна, 1993
6. Релігієзнавчий словник / А.М.Колодний, Б.О.Лобовик,- К.,1996.
7. Релігієзнавство: Підручник / За ред. В.І. Лубського, В.І.Теремка,- К.,2000,- 408 с.
8. Релігієзнавство: Підручник / Е.КДулуман, М.М. Закович, М.Ф. Рибачук та інші; За ред.М.М. Заковича.- К.,2000.- 350с.

### **Додаткова:**

9. Арон Р. Етапи розвитку соціологічної думки,- М.,1993.
10. Біблія.- К., 1992. - 1220 с.
11. Бутилова М.С. Как возникла религия.- М.,1977,
12. Брайчевський М.Ю., Утвердження християнства на Русі,- К. ,1989.
13. Васильєв Л.С. История религии Востока.- М.,1988,
14. Гараджа В.И. Протестантизм,- М.,1971.
15. Гараджа В.І. Релігія як предмет соціологічного аналізу // Релігія і суспільство. Хрестоматія із соціології релігії.-М., 1994.
16. Гордієнко Н.С., Современная православная церковь,- Л. ,1986.
17. Горський В.Л. Адвентизм: історія і сучасність К.,1987.
18. Губаржевський І. Основи українського православ'я Чикаго,1970,
19. Губман Б.Л. Современная католическая философия: Человек и история,- М., 1988.
20. . Джадалла И.А. Течения в исламе: причины возникновения и роль в общественнополитической жизни.- М. ,1992.
21. Дулуман Е.К. Релігія як соціально-історичний феномен. К.,1974.
22. Іслам: Краткий справочник,- М.,1986.
23. Історія християнської церкви на Україні / релігієзнавчий довідник /- К., 1992.

## МОДУЛЬ № 3.

### Розділ № 5 ЛОГІКА

#### Тема № 16 Предмет і значення логіки. З історії логіки

В цій темі студентам потрібно засвоїти наступні питання: становлення терміну “логіка” та науки логіки; взаємозв’язок класичної, традиційної та некласичних, сучасних логік; структура некласичної логіки; форми і закони правильного мислення як предмет логіки.

Центральною проблемою науки логіки є проблема істинності та формально логічної правильності мислення. Студентам пропонується порівняти філософську і логічну концепції істини.

З другого боку, студентам пропонується порівняти логіку з граматику, розуміння форми думок та форми міркувань в одній і другій.

Оскільки мова йде про формальну логіку, другою проблемою є вивчення суті поняття і процесів формалізації; природи і можливостей мови символів; засвоєння символіки формальної логіки.

В питанні про значення логіки слід звернути увагу на подолання нігілістичного ставлення до неї через існування стихійно сформованої в тій чи іншій мірі логічної культури кожної культури. Потрібно чітко бачити теоретичне і практичне значення логіки та її вклад в підвищення загальної інтелектуальної культури завдяки універсальності логічних зв’язків. В результаті вивчення теми студенти повинні вміти відповісти на питання:

1. чим відрізняються
  - а) поняття “мислення”, “міркування”, “розмірковування”;
  - б) логічні помилки від фактичних;
  - в) штучна мова від природної.
2. яке значення мають терміни “логіка”, “формалізація”, “знання”;
3. які міркування називають правильними і яку думку називають істинною.

**Завдання.** Виконати наступні вправи та задачі: №1,2,3 з посібника М.Г.Тофтула “Логіка”, Київ, 2002, с. 19-20.

В ході вивчення теми зверніть увагу на історичний нарис зародження і становлення логіки. Зародження і становлення логічних уявлень відбувалось в рамках філософії у двох світових центрах цієї науки - в Стародавній Індії і Стародавній Греції незалежно одна від одної. І в цьому полягає особливість вивчення історії логіки. Вона вивчається окремо як досягнення Давньої Індії та її впливу на розвиток логічної думки Далекого Сходу від Тибету до Індонезії і як досягнення Давньої Греції та її сфери впливу – Риму, Візантії, Закавказзя, Близького Сходу, Західної і Східної

Європи. Цей розділ історії логіки студенти вивчають по посібнику Тофтула М.Г. “Логіка,”с. 326-360.

Сучасна логіка виникає в другій половині XIX ст., коли в ній відбулися радикальні зміни, що полягали у виникненні спеціальних логічних теорій: математичної логіки, логіки відношень, висловлювань і класів, логічної семантики, загальної теорії знаків і т.д.

Особливу увагу студенти повинні звернути на розділ підручника “З історії логіки в Україні”, починаючи з Раківської академії, Львівської школи, Успенського братства, Києво-Могилянської академії і закінчуючи логікою представників Львівсько-Варшавської школи (зокрема їх внесок в розвиток логічної семантики, теорії множин, модальності і багатозначності математичної логіки та інше).

Починаючи з 60-их років, логіка була представлена в Україні філософами і логіками Києва (Є.Войшвілло, М.Поповичем С.Кримським) і Одесою (А.Уйомовим), в сучасний період - їх учнями С.Васильєвим, Є.Ледніковим. В останні десятиліття над проблемами сучасної логіки працюють А.Ішмуратов, В.Омельянчик та інші.

Після вивчення цієї теми студенти повинні відповісти на питання, в чому полягають досягнення логіки Стародавньої Індії; які праці основоположника формальної логіки Аристотеля були присвячені проблемі логіки; що характерно для логіки Середньовіччя; яка заслуга Г.Лейбниція в розвитку сучасної логіки; в чому полягає діалектична логіка Гегеля, підготувати виступи з історії логіки в Україні:

1. Спадщина античної логіки в Київській Русі.
2. Курс логіки в Києво-Могилянській академії.
3. Внесок О.Потебні у розвиток логіки.

## **Тема № 17 Поняття та судження**

Це велика і складна тема лежить в основі всієї формальної логіки. Ми її розділимо на дві частини.

### **I Поняття**

У вивченні поняття потрібно виходити з розуміння його як форми логічного мислення, яка відображає предмети в їх загальних та істотних ознаках. Щоб зрозуміти сутність поняття, його потрібно розглянути у наступних відношеннях: поняття та уявлення; поняття і слово; словосполучення, речення; поняття і зміст; поняття і значення.

Поняття повинне відповідати наступним принципам: однозначності, предметності, взаємозамінюваності. Всі ці принципи студенти повинні знати.

Наступна важлива проблема – зміст і обсяг понять, їх види і відношення між ними. **Зміст** поняття – сукупність істотних і загальних ознак, які в ньому містяться; **обсяг** – множина, клас предметів, кожен з яких є носієм ознак, що становлять зміст поняття.

Логіка виробила і класифікацію понять, їх поділ на види. За відображенням існуючих, неіснуючих, уявних предметів вона діляться на не порожні, порожні і нульові; за обсягом предметів, що в них мисляться – на загальні і одиничні поняття. Якщо кожен елемент обсягу є сукупністю відносно самостійних предметів, що мисляться як один предмет, то його поняття є збірним. Всі інші – незбірні.

Перелічені види поділяються на підвиди. Загальні поділяються на реєструючі і нереєструючі; і загальні, і одиничні поділяються на збірні і незбірні, позитивні і негативні, конкретні і абстрактні, безвідносні і відносні (див. посібник М.Г.Тофтула “Логіка”, с.34 схема 1).

Між змістом і обсягом поняття існує взаємозв’язок, який називається *законом зворотного відношення*. Згідно з ним чим бідніший зміст поняття (тобто чим менше в ньому мислиться ознак, чим воно абстрактніше), тим ширшим та невизначенішим є його обсяг. І, навпаки, чим багатший зміст поняття, тим вужчим і визначенішим є його обсяг.

Розглянувши ці основні характеристики поняття можна перейти до вивчення відношення між ними (див. там же, с.39, схема 5).

За змістом поняття діляться на порівнянні та непорівнянні (інакше сумісні і несумісні). Сумісні в свою чергу діляться на тотожні (рівнозначні), перехресні і у відношенні підпорядкування; несумісні в свою чергу діляться на нейтральні співпорядковані і антагоністично співпорядковані. Причому останні діляться на суперечні і протилежні.

На законі зворотного відношення змісту і обсягу понять ґрунтуються логічні операції **обмеження і узагальнення** понять. Межею обмеження є одиничне поняття, межею узагальнення – гранично широкі за обсягом поняття – категорії (там же, с. 41, схема 7).

Дуже важливою є логічна операція **поділу** понять: за видотвірною ознакою, дихотомічний поділ, класифікація як система поділу понять. Студенти повинні вивчити правила поділу понять. Їх чотири:

1. поділ потрібно здійснювати за однією основою (потреба уникнути підміни основи поділу, а значить і самих понять);
2. поділ повинен бути спів мірним (сума обсягів членів поділу дорівнювати обсягу поділюваного поняття, необхідно уникнути надто вузького і надто широкого поділу і з зайвим членом);
3. члени поділу повинні виключати один одного, тобто не мати спільних елементів;



4. поділ повинен бути безперервним, поступовим, тобто члени поділу повинні бути поняттями одного порядку загальності (не допускати стрибків у поділі).

Студенти повинні пам'ятати, що поділ понять і розчленування предметів – речі різні. Пропонується навести приклади самостійно.

До операції з обсягами понять відносяться і операції **додавання, множення і віднімання** понять, внаслідок яких утворюються нові поняття. Це так звані операції з множинами. Цей учбовий матеріал студенти повинні вивчити самостійно по рекомендованому посібнику, с. 46-49. Особливе значення для пізнання і навчання має логічна операція **визначення** поняття. **Визначення** (а студенти постійно вивчають визначення у всіх без винятку науках) – це логічна операція, за допомогою якою розкривається зміст поняття через перелік ознак, які в ньому мисляться або з'ясовуються ім'я відповідного денотата.

Видів визначення понять багато. По-перше – це реальне визначення через ознаки і номінальне визначення завдяки з'ясуванню імені, яким позначається відповідне поняття і денотат. По-друге, це явне і неявне визначення. В свою чергу серед явних – атрибутивно-реляційне, генетичне, операційне. І по-третє, контекстуальне і аксіоматичне визначення. Студенти можуть по зразках раніше вивчених схем самостійно скласти схему визначення поняття.

Всі визначення понять повинні здійснюватись по наступним правилам:

1. права і ліва частини визначення повинні бути спів мірними, тобто рівними по обсягу, щоб не було чи занадто широкого чи занадто вузького визначення;
2. визначення не повинно містити в собі кола, тавтології;
3. визначення повинно бути ясним за змістом, не містити в собі двозначності чи багатозначності;
4. визначення повинно бути стверджувальним.

Студенти повинні подумати над значенням логічних операцій з поняттями для наукового пізнання, навчання і загальної культури людини.

В результаті вивчення навчального матеріалу студенти повинні відповісти на наступні питання:

- 1) Чим поняття відрізняються від уявлення і що є для них спільним?
- 2) В якому відношенні перебувають зміст і обсяг поняття?
- 3) Що таке порівняні і непорівняні, сумісні і несумісні поняття?
- 4) Що є об'єктивною основою узагальнення і обмеження поняття, яка їх межа?
- 5) Як співвідносяться поділ і класифікація понять?
- 6) В чому полягає сутність операцій додавання, множення і віднімання понять?

7) Що таке визначення понять? Його види і логічні операції.

**Завдання.** Виконати наступні вправи та задачі. М.Г.Тофтул, “Логіка”, с. 56-58, № 5, 8, 11, 19

## II Судження

Судження – це форма мислення, в якій засобами ствердження чи заперечення розкриваються зв'язки предметів за ознаками або відношенням між предметами. Суттєвою ознакою судження є його істинний або хибний характер. Це їх логічне значення, яке доповнюється ще оцінкою невідомого значення.

Структура судження залежить від того, що воно відображає – ознаки чи відношення. Атрибутивні – судження про належність або релятивні – про відношення.

*Атрибутивне* судження містить поняття-суб'єкт (S), поняття-предикат (P) і зв'язку. Зв'язка виражається словами “є/не/є”, “належить/не/належить”, тощо. Терміни судження є логічними змінними, зв'язка – логічна постійна. Судження з відношенням (релятивні) мають структуру двох чи більше логічних змінних і предиката R, що є логічною постійною. Отже властивості і відношення виступають як предикати.

В цьому розділі студентам потрібно вивчити проблему судження і речення, а серед останніх звернути увагу на запитальні речення, які вимагають і знання логіки, і знання реальності, ще й знання мови. Види запитань: за структурою (запитання-уточнення і запитання-доповнення), за специфікою шляхів і методів розв'язання запитань (інформаційні, задачі, проблеми).

Правила формулювання запитань вимагають, щоб запитання були осмисленими, коректними, якомога короткими і простими; у розділових треба називати всі альтернативи.

Класифікацію суджень бажано визначити по таблиці-схемі 13 (с. 78 посібника М.Г.Тофтула), одночасно вивчаючи визначення кожного окремого виду (с. 79-81).

Теж саме стосується і розподіленості термінів у судженнях – таблиця 14, с.85, а з визначенням і їх поясненням ознайомитися на с.82-86.

Розглянувши питання розподіленості термінів у різного виду суджень, студентам слід запам'ятати наступні висновки:

1. суб'єкт завжди розподілений в загальних і одиничних судженнях;
2. предикат судження завжди розподілений у заперечних судженнях, у виділяючих загально стверджувальних і виділяючих частково стверджувальних, а також тоді, коли предикат є одиничним поняттям;
3. нерозподілений є суб'єкт визначеного часткового судження;

4. в усіх інших випадках визначити розподіленість термінів неможливо, а тому розподіленість їх є невизначеною.

В логіці існує штучна наочна схема, що полегшує запам'ятовування характеру відношень між судженнями, в яких йдеться про одне й те саме у той же час і в тому ж відношенні - *логічний квадрат*. Він доповнюється табличкою логічного значення суджень у ньому. Студенти повинні зробити собі ці дві схеми для користування (схема 15, с.87, схема 16, с.89). Складність у вивченні суджень представляють класифікації простих суджень за модальністю, що побудована за принципом розрізнення об'єктивно можливого, дійсного і необхідного. В формальній логіці цей принцип полягає в ступені встановленої достовірності думок завдяки тому чи іншому різновиду суджень. Вони так і називаються – судження необхідності, дійсності та можливості. Залежно від ступеня доведеної ці судження поділяються на проблематичні (ймовірні) і достовірні. Нарешті, слід звернути увагу на такі види суджень, як складні, безумовні і умовні судження. До складу таких суджень входить декілька предикатів. Безумовні судження є або єднальними, або розділовими, які, в свою чергу, можуть бути або виключаючи ми розділовими, або єднально-розділовими, або поділяючими.

Умовні судження, в яких відображається залежність того чи іншого явища від якихось обставин, бувають виділяючи ми і невиділяючими в залежності від характеру умов: чи вони достатні і необхідні, чи достатні але не необхідні.

Вивчивши весь цей матеріал типів і зв'язків понять і суджень, можна приступати до розгляду надзвичайно складного розділу з логіки висловлювань. В ній використовують штучну мову, що представляє собою систему знаків, які потрібно твердо завчити. Зі с.93 по с.107 систему символів про позиційної логіки і алфавіт логіки предикатів потрібно вивчити як фізичні чи математичні формули, всі таблиці істинності бажано виготовити собі для постійного користування ними.

В результаті вивчення теми студенти повинні відповісти на наступні питання:

- 1) Чим судження відрізняється від поняття і від речення? Що в них спільного?
- 2) Які види запитань існують? Яка роль запитань в процесі пізнання?
- 3) Що є основою поділу суджень за кількістю, якістю, за тим і другим одночасно?
- 4) Як визначити розподіленість суб'єкта і предиката судження?
- 5) Що за типи суджень: А, Е, І, О?
- 6) Скласти логічний квадрат і таблицю істинності його суджень.

**Завдання.** Виконати наступні вправи і задачі. М.Г.Тофтул, “Логіка”, с. 109-110, № 1,2,4,7.

## Тема № 18 Закони логіки. Логічний вивід і проблема розв'язання

Основних законів формальної логіки чотири: тотожності, суперечності, виключеного третього і достатньої підстави. Вони гарантують визначеність, послідовність, несуперечність і обґрунтованість міркувань. Закони логіки мають загальнолюдський характер і діють у всіх сферах мислення, тобто є всезагальними і універсальними.

**Закон тотожності:** кожна думка має бути чіткою за обсягом, ясною за змістом і лишатися незмінною в ході одного і того ж міркування. Спрямований він не тільки проти розпливчатих, нечітких думок, але в першу чергу проте їх двозначності, а то й багатозначності: будь-яке висловлювання є тотожним стосовно самого себе ( $A \in A$ ). Цей закон вимагає знати відповідну сферу реальності, про яку йдеться мова; вміло користуватися синонімами і омонімами (тобто добре знати мову); використовувати найновішу наукову термінологію; не вдаватися до полеміки, попередньо не вказавши тези доведення і основного поняття.

**Закон несуперечності:** він гласить, що два судження, в якому щось стверджується, а в другому те ж саме в той же час і в тому ж відношенні заперечується, не можуть бути одночасно тотожними. Тобто один і той же самий предмет не може мати і не мати одну і ту ж саму властивість, ознаку. Суперечні судження руйнують міркування. Виявлення суперечностей в існуючих теоріях є умовою розвитку науки.

**Закон виключеного третього:** це закон, який стверджує, що із двох суперечних суджень одне неодмінно є істинним, друге – хибним, а третього бути не може. Зверніть увагу на поняття “суперечність” і “протилежність”. На протилежні судження цей закон не поширюється, бо вони можуть бути одночасно хибними. В суперечних судженнях одне обов'язково повинно бути визнане як істинне і дійсно бути ним.

**Закон достатньої підстави:** достовірною треба вважати лише ту думку, істинність якої достатньо обґрунтована. Цей закон вимагає сумніватися в істинності чи хибності будь-яких думок. Він забороняє приймати їх на віру і захищає право кожної людини на сумніви, власні погляди, переконання. Цей закон не має формули і на цій підставі його інколи не визнають в якості підстави.

Крім основних в формальній логіці є ще ряд досить суттєвих законів, які студенти повинні вивчити. Серед них закон подвійного заперечення, який передбачає можливість подвійного заперечення, повного закону подвійного заперечення, що рівносильне відповідному твердженню; закон ідемпотентності, що стверджує: повторення будь-якого висловлювання через “і” чи “або” рівнозначне самому висловлюванню; закон комутативності, який дозволяє міняти місцями висловлювання, зв'язані

логічними сполученнями кон'юнкції чи диз'юнкції (якщо вони вказують на послідовність подій, то міняти місцями висловлювання не можна); закон контрапозиції, який дозволяє за допомогою заперечення міняти місцями антецедент і консеквент. Останній закон конкретизується у чотирьох законах простої контрапозиції і у двох – складної:

1. якщо з першого висловлювання випливає друге висловлювання, то із заперечення другого висловлювання випливає заперечення першого;
2. якщо із заперечення першого висловлювання випливає заперечення другого, то з другого висловлювання випливає перше висловлювання;
3. якщо з першого висловлювання випливає заперечення другого висловлювання, то з другого висловлювання випливає заперечення першого висловлювання;
4. якщо із заперечення першого висловлювання випливає друге висловлювання, то із заперечення другого висловлювання випливає перше висловлювання;
5. з першого і другого висловлювання випливає третє тоді і тільки тоді, коли з першого висловлювання і заперечення третього випливає заперечення другого висловлювання;
6. з першого висловлювання випливає друге або третє тоді і тільки тоді, коли із заперечення другого висловлювання випливає заперечення першого висловлювання або третє висловлювання.

Додатковими логічними законами є закони дистрибутивності і де Моргана, які студентам пропонується вивчити самостійно по посібнику. Студентам також пропонується самостійно написати формули кожного логічного закону.

В результаті вивчення теми студенти повинні відповісти на наступні питання:

- 1) Що називається законом логіки? Як формулюються основні з них?
- 2) Які наслідки випливають з закону несуперечності суджень?
- 3) Чому закон виключного третього не діє у логічному квадраті між судженнями типу А та Е?
- 4) Які закони логіки діють між одиничними судженнями, в одному з яких щось стверджується, а в другому те ж саме в той же час, у тому ж відношенні заперечується?
- 5) Які наслідки випливають з закону достатньої підстави і в чому полягає його гуманістичний характер?

**Завдання.** Виконати наступні вправи і задачі. М.Г.Тофтул, “Логіка”, с. 128-130, №3,4,5,7,9,10

Важливе значення в ході вивчення навчального матеріалу займають питання логічного виводу та проблеми розв'язання.

При вивченні цього питання потрібно відрізнити умовивід (про який піде мова далі) і логічний вивід. Звичайно, вони де в чому збігаються,

проте між ними є суттєва різниця. І логічний вивід, і умовивід можна розглядати як міркування, в ході якого з яких-небудь суджень-засновок за допомогою логічних законів і правил одержують висновок, нове судження (вивідне знання). Але якщо умовивід – це справжнє, змістовне міркування, засновками і висновком в ньому є судження, виражені засобами природної мови, то логічний вивід – це послідовність логічних висловлювань, формул або схем формул, яка утворюється з аксіом, засновок і теорем (раніше доведених формул), остання формула якої (цієї послідовності) виведена з попередніх формул за правилами відповідної формально логічної теорії. Тобто в логічному виводі і засновками і висновком є безструктурні, позначені символами прості висловлювання, формули і навіть схеми формул, і висновок в ньому називається відповідною формулою. Логічний вивід у логіці висловлювань називають **численням**. Воно ґрунтується на характері логічних зв'язків між висловлюваннями, врахуванні лише значення їх істинності чи хибності і коректному застосуванні до них правил виводу.

Суть проблеми розв'язання полягає в тому, що, формалізувавши (переклавши на мову логіки висловлювань) вихідні судження (судження-засновки) можна алгоритмізувати процес виведення із засновок необхідного й істинного висновку, який врешті рещт і перекладається на природну мову.

Витримати потрібно наступні умови логічного виводу: засновки і висновок повинні бути сумісними і несуперечними, і кожен закон (“завжди істинне висловлювання”) повинен піддаватись обґрунтуванню. Формалізація виконується за допомогою правил логічного виводу. Правило виводу – це своєрідний трафарет, шаблон або припис, що визначає перехід від засновок до висновку-наслідку, вказуючи яким чином висловлювання, істинність яких відома, можна видозмінювати, щоб одержати нові істинні висловлювання. В більш загальному смислі правила виводу – це способи логічного переходу від засновок до висновку, які задають правила введення і усунення логічних сполучників. Вони так і називаються – правила усунення і введення кон'юнкції; усунення і введення диз'юнкції; введення і усунення імплікації і т.д.

Цю тему потрібно вивчати дуже уважно, багато що потребує вивчення напам'ять, великої роботи з таблицями і т.д. Особливо твердо потрібно засвоїти мову й основні правила виводу логіки висловлювань, оволодіти розв'язуючими процедурами, вивчаючи їх формули напам'ять. Це можна зробити по посібнику М.Г.Тофтула, с. 139-159.

В результаті вивчення теми студенти повинні відповісти на наступні питання:

- 1) Що таке логічний вивід і яке практичне значення він має?
- 2) В чому полягає проблема розв'язання в логіці висловлювань?

- 3) Які формули логіки висловлювань є рівносильними?
- 4) Яка формула логіки висловлювань має нормальну форму?
- 5) Що таке кон'юнктивна нормальна форма і диз'юнктивна нормальна форма, як їх отримують, і які завдання вони виконують?

**Завдання.** Виконати наступні вправи і задачі. М.Г.Тофтул, “Логіка”, с. 160, № 2,3,4,5.

## Тема № 19 Умовивід, гіпотеза, доведення і спростування. Мистецтво полеміки

### Умовивід

Ще раз повторимо: умовивід – це форма логічного мислення, за допомогою якої з одних думок (засновків) одержують нові думки (висновки) в якості вивідного знання.

Умовиводи діляться на дедуктивні, індуктивні і традуктивні ( в т.ч. аналогія). За ступенем обґрунтованості – на достовірні (необхідні) та ймовірні (правдоподібні). За кількістю засновків – безпосередні (один засновок) та опосередковані (якщо їх більше). Безпосередні умовиводи дозволяють різні логічні операції з ними з метою перебудови в разі необхідності: **перетворення**, коли з вихідного судження утворюється нове рівноцінне, але протилежної якості: стверджувальне судження перетворюється на заперечне, а заперечне – на стверджувальне. **Обернення** – це перебудова судження, внаслідок якого суб'єкт стає предикатом, а предикат – суб'єктом.

Операції з безпосередніми умовиводами дають можливість одержати нову інформацію на основі мінімальної кількості вихідних знань – одного простого судження або виявити ті знання, що містяться в судженні неявно. Крім того, вони дозволяють уточнити співвідношення обсягів суб'єкта і предиката; чітко усвідомити, яка індукція є в судженні, а якої немає; тонко схопити майже невловимі нюанси думок.

Опосередковані дедуктивні умовиводи бувають тільки (простий категоричний силогізм), тільки **розділові**, тільки **категоричні умовні** та їх різні комбінації, що становлять відповідні різновиди розділових та умовних умовиводів.

Простий категоричний силогізм є опосередкованим дедуктивним умовиводом, що складається з **двох** засновків (посилок) і висновку, які є категоричними судженнями. Його аксіоми: те, що належить роду, належить також і виду, і підвиду;

1. ознака ознаки речі є ознакою і самої речі;

2. те, що стверджується або заперечується стосовно певної множини предметів, стверджується або заперечується стосовно будь-якого предмета цієї множини.

Студенти повинні вивчити будову і правила термінів, засновків, фігур і модусів категоричного силлогізму (посібник М.Г.Тофтула, с.170-185).

Складні силлогізми (полісиллогізми) – це силлогізми, які утворюються з двох чи кількох простих так, що висновок попереднього стає засновком наступного силлогізму. Ці силлогізми бувають *прогресивними* і *регресивними*, в залежності від чого і до чого переходимо – від менш загального до більш загального знання і навпаки.

Особливу категорію умовиводів складають індуктивні умовиводи. Термін “індукція” позначає або метод наукового пізнання, який полягає в дослідженні руху знань від одиничного до часткового або й загального і вид опосередкованого умовиводу, в якому з одиничних суджень-засновків виводять часткове або й загальне судження-висновок.

Розрізняють повну індукцію, неповну індукцію, імовірний умовивід і популярну індукцію (через простий перелік за відсутності суперечного випадку).

Наукова індукція – це як правило неповна індукція, в якій на підставі пізнання необхідних ознак деяких предметів певного класу робиться загальний висновок про всі предмети цього класу. І популярна, і наукова індукція мають свою плюси і мінуси, сильні та слабкі сторони (студентам пропонується подумати над ними самим).

До умовиводів відносяться і методи виявлення причинних зв'язків між явищами за допомогою ймовірних умовиводів. В них використовується п'ять методів цієї логічної операції: єдиної подібності, єдиної відмінності, поєднаний метод подібності та відмінності, метод супутніх змін і метод залишків.

В результаті вивчення теми студенти повинні відповісти на наступні питання:

- 1) Чим умовивід відрізняється від логічного виводу?
- 2) Чим відрізняються безпосередні і опосередковані умовиводи? Яке вони мають значення?
- 3) Що таке перетворення та обернення суджень? В чому полягає логічна підстава для їх здійснення?
- 4) Що характерне для дедуктивних та індуктивних суджень?
- 5) Чим відрізняються протилежні судження від суперечних?
- 6) Що таке протиставлення суб'єктові і протиставлення предикатові? З яких послідовних логічних операцій вони складаються?

**Завдання.** Виконати наступні вправи і задачі. М.Г.Тофтул, “Логіка”, с.216-217, № 2,4,6,11.



## Гіпотеза. Доведення і спростування

Гіпотеза в найширшому значенні – будь-яке припущення, навіть про існування факту, який безпосередньо не спостерігається. В логіці *гіпотеза* – форма мислення, що становить собою припущення про існування певного закономірного зв'язку між явищами, причини виникнення і існування яких невідомі.

В логіці термін гіпотеза має три значення: 1. особливий вид припущення про безпосередньо не спостережувані форми зв'язку явищ або їх причини; 2. особливий вид умовиводу, у формі якого відбувається висунення певного припущення; 3. складний засіб, який включає в себе як висунення припущення, так і його наступне доведення.

Види гіпотез: **загальна гіпотеза і одинична** – припущення про те, що стосується всієї множини явищ певного порядку чи одного єдиного предмета, явища (відповідно **часткова гіпотеза** – припущення про те, що стосується частини явищ з певної множини).

Гіпотези бувають **описові і пояснюючі** – припущення лише про властивості чи про причини виникнення досліджуваних явищ. Студенти повинні вивчити питання про вимоги до гіпотез і попередню підготовку для висунення гіпотези. Ми ж зазначимо лише процес формування гіпотези і її застосування. Він складається з початкової здогаду, що використовується як робоча гіпотеза, далі йде уточнення і ускладнення початкової здогаду і формування наукової гіпотези і, нарешті, виведення можливих наслідків з гіпотези, її основного припущення, перевірка того, наскільки названі наслідки відповідають об'єктивній дійсності.

**Доведення і спростування** стосуються не лише гіпотез (хоча в першу чергу їх), але все наше мислення повинно бути доказовим. **Доказовість** – це його якість поряд з іншими якостями: чіткою визначеністю, послідовністю, несперечливістю... Доведення в логіці – це обґрунтування істинності одного положення (судження, гіпотези, концепції) за допомогою інших шляхом побудови відповідного міркування.

В структурі доведення розрізняють *тезу, аргументи і демонстрацію*. Теза – положення, що обґрунтовується; аргумент – логічна основа, підстава, довід, доказ; демонстрація – форма логічного зв'язку між тезою і аргументами, вона представляє собою логічні схеми, за якими будуються різні види умовиводів та їх модифікації.

Спосіб встановлення істинності тези має дві форми – пряме доведення, коли з аргументів, пов'язаних за певною схемою міркування, безпосередньо випливає висновок, що повністю співпадає з тезою. І непряме доведення – істинність тези обґрунтовується шляхом встановлення хибності антитези, обов'язково шляхом виключеного

третього. В свою чергу непрямі доведення поділяються на *анагогічні та розділові*. Анагогічне доведення – коли з антитези виводять наслідки, що явно суперечать дійсності або відомим істинам і достовірним положенням; в другому випадку – із розділового судження, до складу якого входить теза, послідовно виключаються всі альтернативи крім однієї – тези, підставою для висновку про хибність антитези є таблиця істинності імплікацій.

Правила доведення:

1. тезою може бути лише те положення, яке справді потребує обґрунтування за даних конкретних умов;
2. теза повинна бути чітко визначеним і адекватно сформульованим судженням або їх системою;
3. теза повинна лишатися незмінною, тотожною самій собі впродовж усього доведення, підміна тези неприпустима;
4. теза не повинна містити в собі логічної суперечності;
5. аргументи повинні бути істинними, істинність їх повинна бути поза сумнівів, встановленою;
6. аргументи повинні бути судженнями, істинність яких встановлена незалежно від тези, щоб виключити в доведенні кола;
7. аргументи повинні бути достатньою підставою для тези;
8. демонстрація повинна відповідати правилам того умовиводу, у формі якого здійснюється доведення. Для цього повинно знати сутність, структуру і правила всіх умовиводів. Логічна складність демонстрації полягає в тому, що умовиводів дуже багато.

Якщо доведення є підтвердженням істинності тези, то спростування є обґрунтуванням їх хибності або невідповідності правилам доведення тези, аргументів чи демонстрацій. Існує три види спростування: шляхом критики тези, критики аргументів і критики демонстрації. Критика ця полягає в обґрунтуванні недосконалості доведення шляхом встановлення хибності тези чи її невідповідності правилам встановлення тези. Таке ж обґрунтування недосконалості проводиться стосовно аргументів і демонстрації.

В результаті вивчення теми студенти повинні відповісти на наступні питання:

- 1) Що таке гіпотеза як форма розвитку знань? Яким умовам вона повинна відповідати і які види гіпотез існують?
- 2) Яка будова гіпотези і як відбувається її перевірка?
- 3) В чому полягає спростування, “фальсифікація” гіпотези?
- 4) В якому зв'язку перебуває гіпотеза з іншими логічними формами пізнання?
- 5) Що означають терміни “доведення” і “аргументація”?
- 6) Які види доведення, аргументації і спростування існують?

7) Які правила аргументації і демонстрації ви знаєте?

**Завдання.** Виконати наступні вправи і задачі. М.Г.Тофтул, “Логіка”, с. 283-284, № 1,2,3,5.

### Мистецтво полеміки

Перш ніж почати вивчати це питання, студенти повинен ні вивчити питання практичного значення логіки. Для цього слід використовувати наступні сторінки посібника М.Г.Тофтула: 16-24, 53-54, 75-77, 211, 263-265, 269-270, 280-281.

Все, що вивчалось до цього, безумовно, підвищує культуру мислення і культуру спілкування. Серед форм спілкування, особливого наукового, є така форма як диспут, полеміка. В філософії, релігії, політиці, суді полеміка підлягає тим же вимогам, що й наукова – вона повинна бути змістовною, ефективною і прагнути до істини. Отже, про дискусію, полеміку і навіть звичайну суперечку можна говорити як про об’єкт логічного дослідження, де дослідження починається з аналізу їх сутності, видів та форм. Вони є зіткненням несумісних думок, під час якого кожна сторона відстоює свою правоту у формі доведень та спростувань і кожна з сторін намагається не лише довести істинність своїх суджень, але й виявити недосконалість логічних операцій і наявність помилок у опонента. В основі їх лежать об’єктивні протиріччя реальності і різні потреби та інтереси людей. Учасники – пропонент, який висуває та відстоює думку-тезу, опонент, який її піддає сумніву чи заперечує, і третій учасник – аудиторія (вона може бути, а може й не бути).

За метою розрізняються такі види суперечок (дискусії, полеміки):

- ◆ заради істини;
- ◆ заради переконання;
- ◆ заради перемоги;
- ◆ заради суперечки;
- ◆ внутрішня суперечка.

В суперечці заради істини панує принцип “істина понад усе”. Її умови: компетентність учасників, відповідальність в аргументації, взаємоповага учасників, добросовісність в сумнівах... Як правило, цей випадок веде до взаєморозуміння.

Суперечка заради переконання має на меті нав’язати своє переконання в політиці, релігії, моралі іншим людям. Тут проблема істини і право людини мати свої переконання ігнорується. Вона пов’язана, як правило, з використанням специфічного тлумачення певних ідей вольовими, амбіційними, ініціативними людьми з метою завоювати собі місце в суспільстві, науці, історії і т.д. Це той випадок, який яскраво демонструє релігія і політика, наприклад, чисельні конфесії та секти однієї

й тієї ж віри більше воюють між собою, тобто з своїми єдиновірцями, між з невіруючими. Ці суперечки лежать в основі соціальних конфліктів, дестабілізації суспільства, а то й війн.

Суперечка заради перемоги розв'язується з метою перемоги над опонентом за всяку ціну, не гребуючи ніякими засобами.

Суперечка заради суперечки – це випадок, коли опоненти одержують насолоду від пошуку аргументів в побудові своїх обґрунтувань і спростувань думок опонента. Результат суперечки їх, як правило, не цікавить. Вона виправдана як гра інтелекту, як навчання мистецтву полеміки, як виховання вміння слухати і знаходити в почутому слабкі місця.

Внутрішня суперечка – це суперечка людини з самою собою. Вона представлена монологічною, діалогічною і полі логічною формулою.

Залежно від форми проведення суперечок та засобів, що в них використовуються, вони поділяються на дискусію, полеміку, диспут, дебати і т.д.

**Дискусія** (від лат. “розгляд”, “дослідження”) – публічна суперечка, яка ведеться компетентними людьми на зборах, симпозиумах, у пресі, на семінарах і ставить за мету розв'язання певної проблеми чи пошуків шляхів її розв'язання і зближення позиції учасників. Мета – досягнення істини і порозуміння.

**Полеміка** (від грец. “ворожий”, “войовничий”) – один з найпоширеніших різновидів публічної суперечки, для якої характерні протистояння, конфронтація, протиборство сторін. Це форма протиставлення принципово різних думок, ідей, точок зору. Мета – перемога над опонентом, захист власної точки зору.

**Диспут** (від лат. “міркувати”) – усна публічна суперечка, що полягає в обговоренні наукового чи суспільно важливого питання із залученням широкого кола фахівців і зацікавлених осіб. Формою його є доповіді та виступи опонентів.

**Дебати** (від франц. “суперечка”) закладаються у формі обміну думками з приводу тих чи інших теоретичних положень, подій, тощо. Дебати виникають при обговоренні доповідей і виступів на зборах, засіданнях, конференціях.

Всі ці форми рідко трапляються в чистому вигляді, часто переходять одна в одну.

Засоби ведення суперечки поділяються на коректні та некоректні. До коректних належить ініціатива та “наступ – найкраща оборона”, що використовується в залежності від ситуації. До коректних засобів відносяться також раптові і несподівані аргументи. До некоректних засобів відноситься все, що направлене на намагання видати хибне за істинні, а істинне за хибне, використання недостовірних фактів, суджень, тобто все,

що містить “злий умисел”: софізми, аргументи до авторитету, до освіченості, різного роду хитрощі стосовно тези, аргументів та демонстрації.

Відмінності між коректними і некоректними засобами можуть бути відносними. Так, застосування аналогії може бути коректним і некоректним. В першому випадку вона використовується як несподіваний, яскравий, емоційний елемент дискусії, в другому – вона заздалегідь недобросовісна (підміняє поняття), поверхова, малозмістовна. На сторінках посібника М.Г.Тофтула 323-325 студентам рекомендується ознайомитися з деякими порадами полемістам і всім, вивчаючим логіку.

В результаті вивчення питання студенти повинні відповісти на наступні питання:

- 1) Що таке суперечка? Чи можна без неї обійтися? Які є види та форми суперечки?
- 2) Які ви знаєте коректні і некоректні засоби суперечки?
- 3) Що означають терміни “опонент” і “пропонент”?
- 4) Які б ви дали поради полемісту?
- 5)

**Завдання.** Вивчити. М.Г.Тофтул, “Логіка”, с. 282, питання 25-32.

### **Література обов'язкова**

1. Тофтул М.Г. Логіка : Посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: “Академія”, 2002.- 368 с.
2. Петров Ю.А. Культура мышления : методологические проблемы научно-педагогической работы. –М.: МГУ, 1990.- 118 с.
3. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. –М.: Наука, 1975.- 717 с.
4. Индуктивная логика и формирование научного знания / Отв. Редактор Б.Н. Пятницка. – М.: Наука, 1987.- 184 с.

### **додаткова:**

1. Антологія сучасної філософії в 4-х томах.-М.,1969.-т.1., т.2.
1. Асмус В.Ф. Логіка. – М., 1997.

3. Баженов Л.Б. Современная научная гипотеза //Материалистическая диалектика и методы естественных наук. – М., 1970.
4. Васильев С.А. Синтез смысла при создании и понимании текста.- К.,1988.
5. Введенский А.И. Логика.-Спб.1910.
6. Виноградов С.Н., Кульмин А.Ф. Логика.-М.1990.
7. Гвоздик О.И. Логика.-К.,1994.
8. Гетманова А.Д. Учебник по логике.-М.,1995.
9. Ивин А.А., Никифоров А.Л. Словарь по логике.-М.,1998.
- 10.Ивин А.А. Логика.-К.,1996.
11. Ішмуратов А.Т. Вступ до філософської логіки.-К.,1997.
12. Конверський А.С. Логіка.-К.,1998.
13. Кондаков Н.И. Логика.-М.,1994.
14. Руденко К.П. Логіка.-К.,1976.
15. Український правопис.-К.,1993.
16. Хоменко І.В., Алексюк І.А. Основи логіки.-К.,1996.
17. Тофтул М.Г. Логіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.,2002.
18. Бандурка О.М. Тягло О.В. Курс логіки. Підручник.-К.,2002.
19. Хоменко І.В. Логіка: практикум: Навчальний посібник.-К.,2001
1. Арутюнов В.Х.Кірик Д.П.,Мішин В.М. Логіка (для самостійного вивчення дисципліни).-К.,2002.

## **Модуль № 4**

### **Розділ № 6 Етика і естетика**

#### **Тема № 20 Етика і мораль. Моральні цінності у сучасному світі**

Вивчення цієї теми потрібно починати з засвоєння початкової термінології: етика, мораль, моральність, моральні цінності, норми. Вивчення термінології допоможе розглянути історію етичної думки від античності до наших днів.

До суттєвих питань, на які належить звернути особливу увагу, слід віднести слідує: історичний характер моралі як форми суспільної свідомості, її місце і значення в суспільному розвитку; зв'язок моральних вимірів людини і суспільства; єдність моралі і багатоманітність звичаїв.

Розглядаючи зв'язок моралі і етики з іншими формами суспільної свідомості, більш детального вивчення вимагає їх зв'язок з релігією і філософією. Студенти повинні знати відповіді на питання, чому етика є філософською наукою і чи взагалі можливе нефілософська етика, і

вивчити спадщину філософів-моралістів (Сократа, Епікура, Канта, Мілля, Швейцера).

Зв'язок етики з релігією студент повинен розглянути через етичні вчення вчителів людства: Конфуція, Суди, Моїсея, Ісуса Христа, Мухамеда. Нарешті, дану тему студент може завершити пошуком відповідей на практичні питання: в чому практична користь вивчення історії людської моральності, яке практичне застосування етики становлять особливий інтерес в сучасному світі, зокрема в Україні.

**Рекомендуються для виконання слідуючи теми рефератів:**

1. Моральні цінності і норми, проблема їх обґрунтування.
2. Від комуністичної моралі до вселюдської – проблема подолання методологічної кризи.
3. Етична спадщина античності.
4. Етичне вчення буддизму, християнства, ісламу (на вибір).
5. Політика і етика. .

В ході підготовки виступів студентам рекомендується використовувати „Етику”: Курс лекцій: Навч. посібник.- Автор: В.А.Малахов.- К.: Либідь, 2001.- с. 4-72, 110-116.

Методологічне значення має мораль і проблема її соціальної детермінації Це досить складна проблема, в якій необхідно уникнути двох крайнощів – редукаціонізму (в т.ч. і соціально-економічного) і релятивізму (особливо класового). Тобто, вивчивши це питання, студент повинен вміти аргументовано відповісти на питання: якою мірою суспільний розвиток детермінує систему моральних цінностей.

Через основну функцію моралі – регуляцію людської поведінки та між людських стосунків потрібно вивчити її розвиток від виникнення її первісних форм до форм розвинених, інституційних і поза інституційних і їх взаємодію. Тут важливо уяснити принципову відмінність між мораллю і правом – за адресатом, за механізмом, характером, за оцінкою. Окремо звернути увагу потрібно і на їх взаємозв'язок.

Особливого значення в цій темі має питання про зв'язок моралі і політики. Це питання в наших умовах має практичну актуальність. Для більш глибокого його вивчення студент повинен звернутися до філософської спадщини від Аристотеля, Н.Мак'явеллі, М.Вебера і до наших сучасників (Н.Лукмана, Н.Шиллза). В цю проблему органічно входить проблема групового та індивідуального інтересу, а разом з ними – влади, її розподілу, представницького характеру, політичної поведінки в їх етичному окресленні.

Третьою проблемою даної теми є зв'язок моралі і звичаю, традиції та звичок, місце і значення традиціоналізму в збереженні моралі і в той же час розуміння формування нових норм і цінностей, тобто нової моралі.

Руйнування усталених звичаїв через соціальні і культурні катаклізми – процес не лише болісний, але й негативний. Він веде до примітивізації і розпаду людських стосунків, породжує хаос і дезорієнтацію. Студент повинен зрозуміти взаємодоповнюваність звичаю і моралі в суспільному житті. Саме мораль або підтверджує звичай, або протистоїть його консерватизму і сприяє його подоланню.

**Рекомендуються для виконання слідуючи теми рефератів:**

1. Виникнення і первісні форми моралі. ( 1, с.41-44 );
2. Мораль і соціальна диференціація суспільства ( 1, с. 72-80 );
3. Мораль і звичай: тактовність і почуття міри. ( 1, с. 55-72 ).

**Тема № 21 Моральна свідомість, моральні норми: поняття, структура, принципи**

Це одна з найскладніших і найсуттєвіших тем етики, її система координат.

Поняття моральної свідомості складне і може бути вивчене лише через її структуру. Але для цього слід зрозуміти структуру самої моралі. Отже, якби не визначалась сутність моралі, вона сама складена з моральної свідомості, моральної поведінки (від окремих вчинків до діяльності (активної) взагалі) і моральних відносин, що включають відносини між людьми, ставлення до природи, культури, системи цінностей і т.д. І якщо моральна діяльність (поведінка) представлена через свободу вибору, свободу дій, волі, співвідношення мети і засобів, мотиву і результату, моральні відносини між людьми – відкритість і замкненість, моно логічності і діалогічності спілкування, толерантність, повага, співчуття, любов, культура і етикет спілкування, то моральна свідомість – це основа перших двох і представлена основними нормами, принципами, мотивами і ціннісними орієнтаціями. Її ядром є основні категорії етики: добро і зло, обов'язок, відповідальність, справедливість... На цьому базуються також уявлення про щастя, сенс життя і ставлення до смерті і система норм. Сюди ж відноситься і моральна самосвідомість людини – уявлення і почуття честі і гідності, совісті, сорому і т.д.

Моральна свідомість, як і свідомість в цілому, є ідеальне відображення і впорядкування реальності, а саме – власне моральної практики і моральних відносин у формі певних норм – заборон і вимог, що регулюють людську діяльність і поведінку, відображають усталені потреби людського співжиття і відносин і мають обов'язковий характер.



Студенти повинні засвоїти сутнісні риси норм: імперативність і тенденцію до універсалізації (виключення подвійного стандарту). Нормою норм є “золоте правило” взаємності: я маю вимагати від себе того, чого вимагаю від інших, і відповідно – від кожного вимагається те, що від кожного іншого.

Слід звернути увагу при вивченні теми на різницю норм і принципів моралі. Якщо норми – регулятори окремих вчинків, стосунків і т.д., то принципи – регулятори діяльності в цілому, певної цілісної лінії поведінки. Принципи – це працелюбність, справедливість, гуманізм, патріотизм і т.д. Вони надають поведінці моральну раціональність, передбачуваність. Проте вони не є категорично обов’язковими як норми, не повинні тиснути ні на людину, ні на оточуючих. Це елементи в першу чергу власного душевного світу. Вони стають аморальними, якщо послуговуються зовнішнім примусом.

Ця тема виводить ще на один аспект моралі – її рушійних сил, дієвості. Спонуками до моральної дії є моральні мотиви і цінно сні орієнтації і проблема, що повинно лежати в основі моральної оцінки – мотив чи результат. Кожен результат визначається не лише мотивом (чому людина діє певним чином?), але й тим, заради чого вона діє, чого вона хоче досягти. Оця друга сторона – це і є ціннісна характеристика людських дій, ціннісної орієнтації людини. І тут постає проблема засобу і мети. Студентам надається можливість за допомогою теоретичної етики змодельовати ті чи інші моральні ситуації і вчинки, включно до таких моральних орієнтацій як святині, поміркувати над складністю проблеми морального вибору і прийняття рішення, над джерелами нетерпимості, жорстокості (конфесіональної, етнічної, культурної...), з одного боку, і толерантності, плюралізму - з іншого.

**Рекомендуються для виконання слідуєчи теми рефератів:**

1. Принципи і норми моралі. ( 1, с. 105-110 );
2. Концепції Добра і Зла в історії філософії і етики.( 1, с.124-150 );
3. Сутність і структура людської свідомості. ( 1, с.102-105 );
4. Мотиви і ціннісні орієнтації як рушійні сили моралі.( 1, с. 110-116 );
5. Проблеми людського мотиву, вчинку і мети. ( 1, с. 72-102 ).

## **Тема № 22 Категорії моральної свідомості**

В цій темі центральними і започатковуючи ми всю категоріальну систему етики є категорії Добра і Зла, які є провідними у моральній свідомості. У вивченні ідеї Добра потрібно:

1. звернути увагу на співвідношення Блага (що співвідноситься з потребами і цінностями і не є категорією етики) і Добра і вивченні змісту і сутності саме категорії Добра. Для цього необхідно розглянути історичний

розвиток уявлень про Добро і принципову неможливість остаточного його визначення в зв'язку з співвідношенням його з ідеалом моральної досконалості, абсолютного Добра (в релігії – Бога);

2. звернути увагу на те, що Добро і Зло взаємо визначені і функціонально взаємозумовлені: Добро полягає в ствердженні і подоланні відокремленості, роз'єднаності і відчуження між людьми, встановленні взаєморозуміння, згоди, людяності у відносинах між ними; як людська якість добро проявляється в милосерді, доброзичливості, а зло – у ворожості, насиллі, злостивості. Добро нормативно значиме в протилежності Злу і практично стверджується в запереченні, подоланні Зла. Добро – діяння добра, добродійність як практичне і діяльне виконання людиною поставлених перед нею моральних вимог;

3. взаємозв'язок Добра і Зла ставить перед людиною із вічні проблеми морального вибору і компромісу.

Система категорій етики може будуватись на різних засадах. В їх вивченні однією з таких побудов є поділ на категорії, де акцентується їх об'єктивний зміст і категорій, які виражають в першу чергу настроєність самого суб'єкту. До перших належать обов'язки, відповідальність, справедливість, щастя і т.д. До других – ті, що є фактично елементами моральної самосвідомості – честь, гідність, совість, сором, розкаяння... До речі, студенти повинні звернути увагу, що як в першому, так і в другому ряду категорій суб'єктом може бути як окрема людина, так і людська спільнота. Вивчити зміст і значення цих категорій в теоретичному і практичному аспектах допоможе рекомендована література.

Окремої уваги потребує вивчення питання “Етичний аспект проблеми свободи”. Свобода – це характеристика не моральної свідомості, а моральної дії, тісно пов'язаної с самосвідомістю людини – чи є її дія її самореалізацією, наскільки вона пов'язана зі свободою вибору і свободою волі. З проблеми свободи існує величезна філософська та етична література. В етиці вона розглядається як фундаментальна цінність людського буття у всіх його проявах. Наш час – час переходу проблеми свободи в соціальну практику як вимога її можливості для кожної людини. Отже, вивчення етичного змісту свободи набуває для студентів актуального теоретичного і практичного значення.

**Рекомендуються для виконання слідуочи теми рефератів:**

1. Концепції Добра і Зла в історії філософії і етики. ( 1, с.124-150 );
2. Деструктивна і конструктивна функції Зла. ( 1, с. 125-150 );
3. Моральний зміст життя і смерті.( 1, с. 150-183 );
4. Категорії моральної свідомості. ( 1, с. 183-221 );
5. Моральна самосвідомість. ( 1, с.221-259 );
6. Філософське і етичне розуміння свободи. ( 1, с. 259-276 ).

## Тема № 23 Моральні проблеми людської діяльності. Моральні виміри спілкування

Що таке моральна діяльність? Або інакше – яка діяльність є моральною? Студенти повинні пам'ятати, що є два підходи в її розумінні:

1. згідно з першим вона є такою, якщо узгоджується з вимогами моралі, її нормами і цінностями. На відміну від аморальної діяльності, що порушує ціннісні принципи моралі. Отже, досить сумлінно виконувати свої обов'язки, з повагою ставитися до людей, дотримуватися правил порядності – і наша поведінка буде моральною;
2. у вужчому значенні – це лише така діяльність, яка ґрунтується на свідомому виборі людини, яка має на меті активне утвердження певних моральних цінностей на противагу домінуючим, які вона в свою чергу приймає.

Щоб розрізнити ці два підходи в етиці для позначення поведінки в другому випадку є категорії морального вчинку, подвигу. Вони мають місце там, де людина усвідомлює проблематичність, дискусійність ціннісних засад існуючого буття і шляхом власного вибору і відповідальності починає відстоювати свою позицію в полеміці з опонентами. Отже, моральний вчинок (подвиг) – це цілеспрямоване утвердження певних моральних цінностей в ситуації, де ці цінності беруться під сумнів або заперечуються. Вчинок (подвиг) – зробити щось за рішенням власної совісті на свій страх і ризик, без сподівань на схвалення чи винагороду.

Моральний вчинок за своєю суттю є вагомим зрушенням у всій структурі людського буття, сильнодіючий засіб втручання в світ окремої людини. Такий з точки зору вчинку підхід до моральної діяльності дає змогу найповніше розкрити її моральний аспект, що потребує розгляду наступних проблем:

1) проблеми співвідношення мети та засобів людської діяльності (студенти повинні проаналізувати три позиції в її вирішенні, їх аргументацію і критику, їх позитивне і негативне застосування). Це динамічно-процесуальний вимір людської діяльності;

2) проблеми співвідношення мотивів та результатів діяльності. На відміну від вищевказаного це тематично-змістовний її вимір. Тут також студенти повинні розглянути позиції консеквенціоналізму і моральної доброти і “етику відповідальності” М.Вебера.

Моральні парадокси і складнощі діяльності набувають розв'язання в сфері спілкування між людьми, між людиною і світом. Це спілкування вимагає відкритості, діалогічності, прозорості. Такі якості повинні мати і

суб'єкти спілкування, хоча особистість характеризується і певною замкненістю і моно логічністю.

Проте спілкування має такі виміри, які є моральними не внаслідок нормативної регуляції (наприклад, вміння слухати співбесідника, дивитись йому в очі, не лихословити), а за самою своєю внутрішньою суттю. До їх числа належать толерантність, повага, співчуття, любов.

Термін толерантності походить від “несу”, “витримую”, “терплю”. Толерантність – це визнання іншого бути таким, яким він є, визнавати за ним право жити, мислити і діяти по-своєму. Це мінімальний, елементарний вияв толерантності. Одне з визначень толерантності: дія терплячої стриманості в присутності чогось, що не полюбляється або не захвалюється. Вона передбачає існування чогось, що вважається неприйнятним або злим. В її значення вбудовано елемент осуду. Ми не толеруємо, коли ми радіємо або схвалюємо, до того, що викликає нашу приязнь. Толерувати – значить спершу засудити, а потім примиритися з тим, що засуджується. Призначення толерантності – забезпечити людям можливість жити разом навіть за відсутністю таких високих моральних чинників, як повага, співчуття, любов. Механізмом дій толерантності є дистанціювання, не ворожість, не боротьба, не не-сприйняття, а дискусія і судовий розгляд.

Толерантність – це право на несумісність, що захищає свободу і самобутність людей, соціальних груп, культур. Це протилежність “плавильного котла”, всезагальної гомогенізації. Студенти повинні самостійно проаналізувати межі практичного застосування ідеї толерантності, її критерії, відмежування толерантності від байдужості, пристосування, потурання і т.д. А для цього вони повинні засвоїти зміст інших, більш змістовних характеристик людського спілкування: поваги, співчуття і любові. Щодо цих категорій існує великий вибір літератури.

#### **Рекомендуються для виконання слідуючи теми рефератів:**

1. Вчинок як першоелемент моральної діяльності. ( 1, с. 276-282 );
2. Проблема співвідношення цілей і засобів діяльності. ( 1, с. 282-291 );
3. Мотив і результат дії. ( 1, с. 291-294 );
4. Діяльність яке світовідношення. ( 1, с. 294- 306 ).

#### **Література**

##### **обов'язкова**

1. Малахов В.А. Етика : Курс лекцій : Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2001.- 384 с.
2. Памятники етической мысли на Украине ХУІІ – первой половине ХУІІІ ст. – К.: Наукова думка, 1977.- 527 с.
3. Поуст Е. Американский этикет. – К.: “ Тернопіль”, 1991.- 58 с.

4. Камо А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство.- М.: Политыздат, 1990.- 415 с.
5. Соловьев Е.Ю. Прошлое толкует нас. Очерки по истории философии и культуры.- М.: Политыздат, 1991.- 432 с.
6. Етичні ідеї в філософії України другої половини ХІХ – початку ХХ ст..- К.: Наукова думка, 1993.- 150 с.

**додаткова:**

1. Швейцер А. Культура и этика.-М.,1992.
2. Шлемкевич М. Загублена українська людина.-К.,1992.
3. Ріке П. Етика і мораль.-К.,1995.
4. Мур Дж. Принципи етики.-М.,1984.
5. Франкл В. Человек в поисках смысла.-М.,1990.
6. Франк С.Л. Смысл жизни //Смысл жизни: Антология.-М.,1994.
7. Августин А. Исповедь.-М.,1991.
8. Кант И. Критика способности суждений //Кант И. Соч.: в 6 томах.- М.,1966.
9. Муди Р.А. Размышления о жизни после жизни //Жизнь после смерти.- М.,1966.
10. Бердяев Н.А. О самоубийстве.-М.,1992.
11. Розанов В.В. Цель человеческой жизни //Смысл жизни: Антология.- М.,1994.
12. Великие мыслители о великих вопросах: Современная западная философия (пер. с англ. К.Савельева).-М.,2001.
13. Шеллер М.Формализм в этике и материальная этика ценностей // Шеллер М. Избранные произведения.-М.,1994.
14. Татаркевич В. О счастье и совершенстве человека.-М.,1981.
15. Макаренко А.С. Коммунистическое воспитание и поведение // Макаренко А.С. Соч.: в 7 том.М.,1958.
16. Донцов Д. Дух нашої давнини.-2-ге вид.,Дрогобич.,1991.
17. Сухомлинский В.А. О воспитании.-М.,1975.
18. Етика: підручник (за ред.Лозового В.О.).-К.,2002.
19. Етика: Курс лекцій: Навчальний посібник.-К.,2001.
20. Малахов В.А. Етика: Курс лекцій: Навч.посібник.-3-те вид.К.,2001.

**Тема № 24 Естетика: предмет та завдання. Естетична діяльність, естетична свідомість: структура, категорії та сфери їх прояву**

У вивченні цієї теми студенти повинні звернути увагу на формування предмету естетики і її форми саме в межах філософського знання. Для цього вони повинні ще раз повернутися до філософської спадщини минулого і прослідкувати в ній розвиток естетичної думки від античності до наших днів. Особливу увагу треба приділити становленню самого терміну “естетика”, починаючи з 18 ст., тому що саме з ним пов’язаний розвиток естетики як науки про природу, функції і закономірності естетичної діяльності людини і суспільства. В чому ж її суть? Для студентів досить очевидними є ознаки її проявів – діяльність художника, мистецтво, де вона є само цінною і самодостатньою. У них естетична складова є домінуючою. Проте естетична діяльність набагато ширша. Вона є проявом здатності і прагнення людини, щоб вона не робила, творити досконало, по законам прекрасного і тим самим і в собі розвивати естетичні якості – художні смаки і ідеали, а також почуття і переживання. Висновок – естетична діяльність може бути як спеціальною, коли створюється предмет виключно для естетичної насолоди, і більш широкою – коли вона виступає як момент, сторона будь-якої діяльності. Що б людина не робила, вона робить і по законам прекрасного. Перша оцінка зробленого – це відповідь, чи гарно воно вийшло, чи красиво зроблене. Ми ще не знаємо, чи воно працює, чи буде воно добре служити, чи воно міцне і надійне – перший погляд і перша оцінка – естетична!

Найглибшою основою природи естетичного (в тому числі і естетичного) є пошуки людиною форми того, що вона створює, тому що саме вона є законом соціального буття речей, предметів матеріальної і духовної культури. Досконалість форми, її пошук і створення і є естетичним моментом будь-якої діяльності. Студенти повинні знайти відповідь, у чому конкретно полягає ця досконалість форми, використовуючи свої знання з філософії.

Естетична творчість людини складається з багатьох напрямків. По-перше, це виробництво утилітарних предметів, створених для забезпечення матеріальних потреб людини – прикладне мистецтво, дизайн і т.д. По-друге, об’єктом естетичної діяльності є сама людина і суспільні відносини. Це розвиток культури тіла, одягу, розвиток індивідуальності; естетичною формою багатоманітних суспільних відносин виступають звичаї, традиції, ритуали (в релігії культова поведінка: таїнства, обряди, служби Божі і т.д.). В найбільш загальному виді такою формою є етикет як та чи інша усталена систем форм поведінки і спілкування в суспільстві. По-третє, в систему естетичної діяльності включається і природа. Вона є предметом естетичної насолоди, об’єктом “окультурення” – сади, парки, селекція і т.д., нарешті, природа є об’єктом спеціального жанру образотворчого мистецтва – пейзажу (в малярстві і літературі). По-четверте, естетична діяльність представлена у мистецтві – народному, фольклорному і професійному.

Студентам пропонується питання: “Чому естетична діяльність виділяється в окрему сферу діяльності?”

**Рекомендуються для виконання слідуючи теми рефератів:**

1. Естетичні погляди і досягнення античності. ( 1, с.246-262 );
2. Естетичні ідеї німецького Просвітництва. ( 1, с. 266-270 );
3. Марксистська естетика як етап розвитку естетичної думки. ( 1, с.279-289 );
4. Естетика як наука: предмет, зміст, завдання. ( 1, с.7-29 );
5. Естетична діяльність та її форми. ( 1, с.29-48 ).

Спираючись на знання „Свідомості” та „Суспільної свідомості” з Тем № 4,11, студенти повинні зробити наголос при вивченні естетичної свідомості на:

- А) її відображення як естетичної діяльності;
- Б) як духовне утворення, що характеризує естетичне відношення до дійсності;
- В) як форму і суспільної, і індивідуальної свідомості.

При цьому слід пам'ятати, що мистецтво – це особлива форма естетичної свідомості, яка існує специфічним чином.

Що ж являє собою структура естетичної свідомості?

Розпочинати вивчення цієї структури треба з основоположного елемента – *естетичного почуття*. Основними проблемами вивчення його є походження естетичного почуття, його соціальна сутність, формування в процесі соціалізації людини, його значення в житті людини і суспільства.

Далі слід розглянути *естетичні смаки* як спроможність людини до естетичної оцінки явищ дійсності і мистецтва. Естетичні смаки – це соціальна риса людини, що формується в процесі навчання і виховання і відноситься до соціального значення того, що естетично оцінюється. Серед індивідуальних, глибоко суб'єктивних смаків є і загальноприйняті. Про природу і тих, і інших, про ті фактори, що їм сприяють і супроводжують студентам слід почитати в рекомендованій літературі.

*Естетичні ідеали* є результатом розвитку всіх форм естетичної діяльності. Їх особливості в порівнянні з етичними, політичними чи іншими ідеалами є втілення їх в чуттєвих формах та зв'язок з емоційним, чуттєвим відношенням людини до дійсності. Про природу, історичний характер естетичних ідеалів, їх місце і роль у житті людини і суспільства студенту пропонується ознайомитися за допомогою рекомендованої літератури.

В естетичній свідомості, крім чуттєвих форм, є і система понять, естетичних категорій, в яких відображається і закріплюється досвід естетичного відношення людини до світу. Це такі спеціальні категорії як *прекрасне, потворне, піднесене, нице, трагічне, комічне, естетичне* і

т.д. В цих логічних формах акумульований весь історичний досвід естетичної діяльності. Особливе місце серед цих категорій займають найбільш загальні: естетичне, прекрасне, трагічне, комічне. Кожне з них конкретизується через інші категорії естетичної свідомості. Наприклад, прекрасне через досконалість, гармонію, пропорцію, симетрію, співмірність, доцільність і т.д.

Крім цих основних категорій естетичного естетика як теорія досліджує категорії героїчного, іронічного, гротескного, драматичного і т.д. Студентам пропонується через підбір більш конкретних естетичних понять дати характеристику трагічного, комічного, саркастичного, піднесеного, ницого і т.д.

### **Рекомендуються для виконання слідуєчи теми рефератів**

1. Основні категорії естетики. ( 1, с. 67-108 );
2. Художня творчість як об'єкт естетичного аналізу. ( 1, с.366-390 );
3. Загальнолюдське і національне у мистецтві. ( 1, с.182-246 );
4. Мистецтво як засіб пізнання і спілкування. ( 1, с. 182-246 ).

### **Тема № 25 Мистецтво як соціальне явище та його соціальні функції. Естетичне виховання**

Вивчення цієї теми потрібно розпочинати з розуміння мистецтва як специфічної форми відображення дійсності і вищої форми естетичного відношення до неї.

Предметом відображення в мистецтві, як і в науці, є весь реальний світ: природа, суспільство, людина. Форма ж, в якій мистецтво пізнає дійсність, є виключно його власно – це *художній образ*. Мистецтво не встановлює нові факти, не формулює закони, воно відображає дійсність в усій її конкретності і деталях. Художнє пізнання спрямоване на пізнання духовного життя людини і суспільства як на головну і кінцеву мету. Завдання художника – шукати і відкривати прекрасні сторони душі людини через відображення природи, суспільного життя, індивідуального буття людини за допомогою різних видів мистецтва і різних жанрів у них (малярства, літератури, музики, скульптури, архітектури...).

Що ж таке художній образ?

1. це ідеальний образ, існуючий у свідомості людини, на відміну від художнього твору, що існує предметно, реально;



2. це конкретний чуттєвий образ, який співпадає з реальністю, відповідає об'єкту відображення і тому в пізнаванні, але одночасно і не співпадає з ним. Він набагато ширший за об'єкт, в ньому багато від творця, він і його відображення. Мистецтво глибоко проникає в дійсність завдяки єдності об'єктивного і суб'єктивного, єдності творіння і сприйняття;
3. в художньому образі невідривні, взаємопов'язані емоційне і раціональне, чуттєве і розумове. Сила мистецтва, художнього образу полягає в глибокій думці і глибокому почутті одночасно;
4. необхідною умовою значного художнього образу є його типовість. Тобто без типізації, без родових ознак, лише з індивідуальними ознаками художній образ буде збіднений і незначний. Типізація полягає в тому, що конкретне набуває узагальнюючого значення і це посилює яскравість конкретного (згадаймо Гоголя, де Плюшкін, Коробочка і інші набули значення імені загального).

До проблем, що мають для мистецтва принципове значення, відноситься проблема взаємозв'язку змісту і форми, про що вже йшла мова вище. Студентам пропонується на конкретних прикладах вивчити цей взаємозв'язок, пам'ятаючи з курсу філософії що і сама форма змістовна, і саме тому диктує змісту свої закони, вимоги, впливає на зміст.

Як соціальне явище, мистецтво є однією з форм суспільної свідомості. Цей підхід до мистецтва включає наступні аспекти: поєднання загальнолюдського і етнічно-національного, класового, ідеологічного; народності та елітарності у мистецтві; високого мистецтва і масової культури... Особливо актуальною в наш час є проблема пограничних форм художньої творчості, мистецтва в умовах стабільної і перехідної культурної епохи, мистецтва в тоталітарних суспільствах і т.д.

Соціальні функції мистецтва для вивчення не складають труднощів, а тому студентам пропонується підготувати виступи або реферати з цього питання, звернувши увагу на їх історичну обумовленість, порівняти пізнавальну функцію мистецтва і науки, а також тенденції функцій мистецтва до універсалізму і синтезу.

**Рекомендуються для виконання слідуєчи теми рефератів:**

1. Культуротворчі можливості мистецтва. ( 1, с. 108-147 );
2. Актуальний вид мистецтва в історії культури. ( 1, с. 147-182 );
3. Психологія художньої творчості ( 1, с. 366-390 );.
4. Естетичні теорії ХХ століття ( 1, с. 328-347 );.
5. Естетика ХХ ст.: мистецька практика. ( 1, с. 347-366 ).

**Естетичне виховання**

Це питання теми стосується проблеми естетичної культури, суспільства і людини. Студентська аудиторія – саме те середовище, в якому безпосередньо і найбільш повно є можливість продемонструвати позицію Л.М.Толстого: “... Без наук і мистецтв людина не була б тим, чим вона є”.

Сам термін “естетичне виховання” ввів в науковий обіг Ф.Шиллер, який підкреслював єдність краси та істини і їх значення. В найбільш широкому розумінні *естетичне виховання* є діяльністю по якісному підвищенню рівня естетичної культури об’єкта виховання (і особи, і соціальної групи, і суспільства в цілому).

Естетичне виховання людини полягає в набутті нею навиків сприймати і створювати красу, розвиток у неї потреби і здатності естетичної діяльності. Як момент, сторона естетичне виховання входить у всі види виховання: в трудовому вихованні це прагнення і досягнення майстерності, професійної досконалості; в пізнавальній діяльності – прагнення до істини, досконалих шляхів наукового пізнання; в моральному – це не лише знання Добра і Зла, але і їх емоційне переживання, активне до них відношення; в політичному – це проблема мети та засобів її досягнення, мистецтво дипломатії і компромісів, політичний етикет і т.д.

Проте предметом вивчення даної теми є власно естетичне виховання, що включає в себе як художнє виховання і художню освіту, так і естетичний саморозвиток особи. Для цього слід дотримуватись ряду принципів такого виховання: поступовість і системність, багатоманітність форм, дієвість (підкріплення естетичної освіти естетичною практикою), цілеспрямованість (що визначається естетичними і моральними ідеалами), гуманізм і демократизм.

Естетичне виховання – це вкрай індивідуалізований і добровільний від виховання так як стосується емоційної сфери, смаків, ціннісних орієнтацій. Однією із суттєвих умов ефективності естетичного виховання є присутність в ньому самовиховання, внутрішньої активності суб’єкта виховання. Без переходу знань в переконання і потреби естетичне виховання залишиться поверховим і нестійким.

В кожному суспільстві існує цілий ряд інститутів естетичного виховання, які складають систему виховних, освітніх і культурних закладів. Естетично розвиває і середовище, суспільство, життя в цілому. Яким на даний момент є суспільство, таким є в ньому і естетичне виховання. Життя з його проблемами, подіями і процесами несуть елемент стихійності і некерованості естетичного виховання, але цим вони його збагачують та зміцнюють. Вони стають критеріями його якості, підтверджуючи або заперечуючи одержаний історичний досвід і знання, підтверджуючи або заперечуючи естетичні ідеали і орієнтири. Особливо це стосується суспільств на зламі, в перехідні періоди. По-перше, в таких

суспільствах відбуваються явища еkleктичності і надлишковості художніх пошуків, зміна типів художнього бачення світу. Саме в цих умовах засвоєння естетичної спадщини минулого і на її основі розвиток художньої психології та інтуїції і творця і пересічної людини мають особливе значення. Студентам пропонується розглянути цю проблему як актуальну для сучасної України.

**Рекомендуються для виконання слідуєчи теми рефератів:**

1. Традиції модернізму в мистецтві ХХ століття. ( 1, с. 279-289 );
2. Вплив художньої творчості на нові орієнтації в культурі ( 1, с.371-390 );
3. Плюралізм і толерантність в мистецтві. ( 1, с. 366- 390 );
4. Роль мистецтва як духовної опозиційності в суспільстві. ( 1, с. 182-233 );
5. Художня і релігійна свідомість: зв'язок і відмінності. ( 1, с. 29-67 );

### **Література обов'язкова**

1. Естетика : Учеб.пособие / Л.Т. Левчук, Д.Ю.Кучерюк, В.И.Панченко, М.Ю.Русин.- К.: Выща школа.- 1991.- 302 с.
2. Лосев А.Ф. История античной эстетики.- М.: « Искусство», 1988.- 414 с.
3. Говорун Д.И. Творческое воображение и эстетические чувства.- К.: Выща школа, 1990.- 143 с.
4. Брожник В. Эстетика на каждый день. – М.: Знание, 1992.- 208 с.
5. Азархин А.В. Мировоззрение и эстетическое развитие личности.- К.: Наукова думка, 1990.- 192 с.
6. Наконечна О.П. Эстетичне як тип духовності : Монографія.- Рівне, 2002.- 202 с.
7. Зись А.Л. Философское мышление и художественное творчество.- М.: «Искусство», 1987.- 255 с.
8. Камо А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство.- М.: Политыздат, 1990.- 415 с.
9. Мороз О., Саенко Ю. Час інтелекту : сукупний український розум. – Львів 2002.- 96 с.
10. Краткий словарь по эстетике. М.: Политыздат, 1963.- 543 с.

### **додаткова:**

1. Адорно Т. Теорія естетики.-К.,2002
2. Гаврилів Т. Експресіонізм.-К.,2002.
3. Мережковський Д.С. Естетика і критика у 2-х томах.-Харків,1994.

4. Татаркевич В. Історія шести понять: мистецтво, прекрасне, форма, творчість, відтворництво, естетичні переживання.-К.,2001.
5. Левчук Л. Західноєвропейська естетика ХХ століття.-К.,1997.
6. Левчук Л.Т., Оніщенко О.І., Основи естетики. Навч. посібник для учнів 10-11 класів середніх загальноосвітніх закладів.-К.,2000.
7. Провозин В. Золотое сечение. Книга для чтения по эстетике для 8-10 классов.- Львов.,2002.
8. Затонский А.К. Модернізм і постмодернізм.-Харків.,2000.
9. Естетика. Навчальний посібник (Л.Т.Левчук, Д.Ю. Кучерюк, В.І.Панченко, М.В.Русин).-К.,1991.
- 10.Почепцов Г.Г. Психологические войны (образовательная библиотека).- К.,2000.
11. Сухомлинский В.А. О воспитании.-М.,1975.
12. Макаренко А.С. Коммунистическое воспитание и поведение // Макаренко А.С. Соч.: в 7 томах.-М.,1958.
13. Татаркевич В.О. О счастье и совершенстве человека.-М.,1981.
- 14.Розанов В.В. Цель человеческой жизни // Смысл жизни: Антология.М.,1994.

## **Варіанти завдань для закріплення навчального матеріалу**

### **Варіант № 1**

1.Чи може бути світогляд без філософських знань? Відповідь аргументуйте.

2.Релігія, щоб залишитися правдивою, має потребу в ... філософії. Філософія, щоб залишитися наповненою, потребує субстанції релігії. Проаналізуйте дане висловлювання і покажіть відмінність релігійного і філософського світогляду.

### **Варіант № 2**

1.“...одні з вас стягують з неба і з області невидимого на землю... стверджують, неначе існує щойно, допускає дотик і дотик, і визнають тіла і буття за одне і те ж, інші ж наполягають на тому, що “істина буття – це

деякі розумом осягнуті ідеї”. Про які дві лінії в філософії говорить Платон? У чому їх відмінність?

2.Що загального в філософії Древнього Сходу і Античності.

### **Варіант № 3**

1.Вкажіть основні відмінності філософії античності від Середньовічної філософії.

2.“...розуміти, щоб вірити”. Який етап в розвитку філософії відображений в даному висловлюванні?

### **Варіант № 4**

1.Поясніть наступне висловлення Р.Декарта “Мислю отже, існую”.

2.“У тому, що речі, які я бачу моїми очима або відчуваю руками, дійсно існують, я аж ніяк не сумніваються. ....Єдина річ, існування якої ми заперечуємо, є те, що філософи називають матерією або тілесною субстанцією”. Визначте філософську позицію автора.

### **Варіант № 5**

1.Час є лише суб’єктивна умова нашого (людського, споглядання) яке завжди має почуттєвий характер, тобто, оскільки ми зазнаємо впливу предметів, “і саме по собі, поза суб’єктом, є ніщо”. У чому помилковість міркування І.Канта?

2.У чому принципова відмінність філософських поглядів Л.Фейєрбаха і Гегеля?

### **Варіант № 6**

1.Дайте оцінку висловлюванню Г.Гегеля: “Що розумне, то дійсне; що дійсне, то розумно”.

2.Чи згодні Ви з твердженням І.Канта про те, що етика (вчення про моральність) покликана “обґрунтувати примирення науки і релігії, підпорядкувати знання вірі”?

### **Варіант № 7**

1.Оцініть позицію автора «без любові, - а для любові потрібна передусім любов Божа, - особистість розсиплеться в порох психологічних елементів і моментів. Любов Божа – зв’язок особистості”. До якого філософського напрямку він належить?

2. Вкажіть, на яких етапах розвитку філософії мали місце ідеї космізму.

### **Варіант № 8**

1. “Філософи лише різним чином пояснили світ, але справа полягає в тому, щоб змінити його”. Чи означає це з точки зору К.Маркса, що філософія більше не потрібна? Вкажіть її функції.

2. У чому відмінність ленінського визначення матерії від визначення матерії у англійського філософа Дж.-ст, Мілля “Матерія є постійна можливість відчуття”?

### **Варіант № 9**

1. Дайте філософську оцінку наступному висловлюванню Г.Сковороди: “Бог і мир його, і людина його є-то єдино”.

2. Чи мають місце в розвитку філософії Київської Русі ідеї космізму? Охарактеризуйте цей напрям.

### **Варіант № 10**

1. Дайте філософську оцінку висловленню Ф.Прокоповича “В природі існує і живе бог... бог... є в речах, ... природа зберігається богом, а це все одно, що зберігається субстанція”. Який філософський напрям в ньому відображений?

2. Чи поділяєте Ви точку зору автора “Слово є спосіб не виражати готову думку, а створювати її”.

### **Варіант № 11**

1. Чи Згодні Ви з тим, що наявність масивного, структурно-складного мозку є достатньою умовою для виникнення свідомості?

2. Точка зору якого філософського напрямку відображена у висловлюванні: “Свідомість людини не тільки відображає світ, але і творить його”. Відповідь аргументуйте.

### **Варіант № 12**

1. Виразіть Ваше відношення “до твердження: “Свідомість штучного розуму – питання тільки часу. ... природний розум – тільки моделююча установка з біологічних елементів, що забезпечує виділення і переробки

інформації. Свідомість також можна відтворити штучно. ...Різноманіття моделюючих установок доводить, що можна створити розум краще людського”.

2. Дайте філософську оцінку висловлюванню “Свідомість є з самого початку суспільний продукт і залишається ним, поки взагалі існують люди”.

### **Варіант № 13**

1. Дайте філософську оцінку висловлюванню: “Людина стоїть перед страшною небезпекою перетворення у в’язня природи, залишаючись одночасно всередині своєї свідомості; йому приречено бути частиною природи і все ж одночасно бути виділеним з неї, бути ні там, ні тут. Людська самосвідомість зробила людину мандрівником. У цьому світі він відділений, відокремлений, охоплений страхом”.

2. Чи згодні Ви з твердженням; що суспільне буття і суспільна свідомість в точному значенні цих слів “тотожні”. Відповідь аргументуйте.

### **Варіант № 14**

1. Дайте філософську оцінку висловлюванню : “Ідеологія – це своєрідна аберація розуму, що відображає дійсність, в перевернутому вигляді. ...На справжньому рівні розвитку суспільних відносин і розвитку мислення, який заражений ідеологізмом, не може бути науковим. Одна справа – наука, інша справа – “ідеологія”.

2. Чи згодні Ви з твердженням; що суспільна свідомість відносно самостійна по відношенню до суспільного буття. Відповідь аргументуйте.

### **Варіант № 15**

1. Точка зору якого філософського напрямку відображена у висловлюванні: “Свідомість людини не тільки відображає мир, але і творить його”. Відповідь аргументуйте.

2. Чи згодні Ви з висловлюванням: “Метою всякої науки, будь-то природознавство або психологія, є узгодження між собою наших відчуттів і зведення їх в логічну систему”.

### Варіант № 16

1. “Всяке наше споглядання є тільки уявлення про явище..., які предмети в собі і відособлено від.... сприйнятливості, нам абсолютно не відомо. Ми не “маємо нічого, крім властивого нам способу сприймати їх”. Дайте філософську оцінку цьому висловлюванню. Хто був цей автор у своїх філософських поглядах: скептик, агностик, гностик?

2. Чи згодні Ви з міркуванням автора: “Свобода – дивна річ, кожний може легко знайти її, якщо тільки він вміє обмежуватися і знаходити себе. І на що нам надлишок свободи, яку ми не в змозі використати”. Відповідь аргументуйте.

### Варіант № 17

1. В чому вбачається специфіка науки і мистецтва? Обґрунтуйте відповідь.

2. В чому Ви вбачаєте причину того, що прийняті Верховною Радою закони “не працюють”.

### Варіант № 18

1. Древньогрецький філософ Антісфен на питання, як слід поводитись з політикою, відповів: “Як з вогнем: не підходити дуже близько, щоб не обпектися і не дуже віддалятися, щоб не змерзти”. Дайте філософську оцінку цьому висловлюванню.

2. Що загального між політичною і етичною свідомістю?

### Варіант № 19

1. Що загального і в чому відмінність правосвідомості та етичної свідомості?

2. Дайте філософську оцінку висловлюванню Ш.Монтескьє: «У держави, тобто в суспільстві, де є закони, свобода може полягати лише в тому, щоб мати можливість робити те, чого повинно хотіти і не побут, що примушується робити те, чого не повинно хотіти... Словом, є право робити те, що цим законом заборонено, то у нього не було свободи, оскільки те ж саме могли б робити і інші громадяни”.



**Варіант № 20**

1. У чому відмінність норм правосвідомості від моральних норм?

2. Дайте філософську оцінку висловлюванню: “Є два переконання на етичну природу людини і природу зла: одна вчить про природженість зла про корінну зламаність людської природи, про етичну хворобу, що вражає людське серце, волю і свідомість, інше вважає людську природу здоровою і непошкодженою і шукає причину зла, де бажане, тільки не в людському серці: в помилках розуму, в неуцтві, в поганих установах”.

## ПИТАННЯ

### для повторення навчального матеріалу з дисципліни “ФІЛОСОФІЯ”

1. Філософія, її предмет і функції. Специфіка філософських знань.
2. Світогляд, його суть і структура, історичні типи світогляду.
3. Роль філософії у житті суспільства.
4. Філософія стародавньої Індії та стародавнього Китаю.
5. Антична філософія: загальна характеристика, основні напрямки, школи, представники.
6. Філософія Середньовіччя та її особливості.
7. Гуманістична спрямованість філософії Відродження.
8. Пантеїстична натурфілософія Ренесансу.
9. Особливості філософії Нового часу та її проблематика.
10. Філософія Просвітництва: її ідеологія, представники та зміст.
11. Німецька класична філософія, її роль і місце в історії філософської думки.
12. Соціально-практична орієнтація марксистської філософії.
13. Витоки і особливості філософії Київської Русі. Морально-етична спрямованість філософії давніх русичів.
14. Києво-Могилянська академія і філософія Просвітництва.
15. Українська філософія ХІХ – початку ХХ століть.
16. Філософське розуміння буття.
17. Рух як спосіб існування матерії.
18. Простір і час як форми існування матерії.
19. Свідомість як предмет філософського дослідження.
20. Індивідуальна і суспільна свідомість. Структура суспільної свідомості.
21. Суть діалектики і догматизму. Основні принципи діалектики.
22. Основні закони діалектики та їх характеристика.
23. Поняття закону в філософії, класифікація законів.
24. Категорії діалектики та їх класифікація.
25. Альтернативи діалектики та їх характеристика.
26. Поняття природи в філософії.
27. Суспільство як філософська проблема.
28. Практика як специфічно людський спосіб освоєння світу.
29. Людина як предмет філософського аналізу.
30. Проблема антропосоціогенезу. Єдність природного, соціального і духовного в людині.
31. Проблема особистості в сучасній філософії. Свобода особистості.
32. Людина: індивід, індивідуальність та їх співвідношення.

33. Проблема пізнання в філософії. Природа та структура пізнавальної діяльності.
34. Суб'єкт і об'єкт пізнання.
35. Структура пізнання.
36. Проблема істини в теорії пізнання.
37. Методи наукового пізнання.
38. Філософське розуміння культури.
39. Цінності, цінності орієнтації, проблеми творчості в філософії.
40. Філософський аналіз науки і її роль у суспільстві.
41. Духовне життя: поняття, суть, структура.
42. Культура і цивілізація. Типологізація культур.
43. Поняття соціального передбачення і прогнозування майбутнього.
44. Людство на шляху до нової цивілізації. Концепція розвитку та її альтернативи.
45. Демографічна ситуація в світі та на Україні. Основні напрямки вирішення демографічних проблем.
46. Війна і мир як об'єкт філософського аналізу.
47. Суспільний прогрес та його критерії.
48. Філософське та наукове розуміння матерії.
49. Проблеми етики в філософії та науці.
50. Категорії діалектики: необхідність, випадковість, можливість і дійсність та їх характеристика.
51. Категорії діалектики: одиничне, особливе і загальне та їх пізнавальне та практичне значення.
52. Діалектика та метафізика – дві концепції розвитку. Проблема методу в філософії.
53. Глобалізм та антиглобалізм в сучасному світі.
54. Категорії діалектики: причина і наслідок, форма і зміст та їх характеристика.
55. Категорії діалектики: система, структура, елемент та їх характеристика.
56. Походження, сутність та функції моралі.
57. Закон єдності і боротьби протилежностей та його характеристика.
58. Закон взаємного переходу кількісних змін у якісні та його зміст.
59. Закон заперечення заперечення та його суть.
60. Єдність чуттєвого і раціонального, логіки та інтуїції у пізнанні.
61. Релігія як предмет наукового дослідження.
62. Походження та первісні форми релігії.
63. Національні релігії.
64. Світові релігії.
65. Виникнення та еволюція християнства.
66. Напрями в християнстві.

67. Іслам.
68. Буддизм.
69. Католицизм.
70. Протестантизм.
71. Православ'я.
72. Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” та його зміст.
73. Свобода совісті в духовному житті українського суспільства.
74. Нові релігії та культури в Україні.
75. Предмет і значення логіки.
76. З історії логіки.
77. Поняття та судження.
78. Закони логіки.
79. Логічний вивід і проблема розв'язання.
80. Умовивід.
81. Гіпотеза.
82. Доведення і спростування.
83. Мистецтво полеміки.
84. Моральні цінності в сучасному світі.
85. Що таке етика?
86. Мораль як соціальний феномен.
87. Поняття, структура моральної свідомості.
88. Моральні норми і принципи.
89. Категорії моральної свідомості.
90. Моральні проблеми людської діяльності.
91. Моральні виміри спілкування.
92. Предмет та завдання естетики.
93. Естетична діяльність і сфери її прояву.
94. Естетична свідомість: структура і категорії.
95. Мистецтво як соціальне явище.
96. Соціальні функції мистецтва.
97. Естетичне виховання.